

Djetetov jezični razvoj u kontekstu socio-emocionalne veze s majkom

Čule, Kristina

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Teacher Education / Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:147:273901>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom](#).

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-27**

Repository / Repozitorij:

[University of Zagreb Faculty of Teacher Education - Digital repository](#)

**SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ**

Kristina Čule

**DJETETOV JEZIČNI RAZVOJ U KONTEKSTU SOCIO-
EMOCIONALNE VEZE S MAJKOM**

Diplomski rad

Zagreb, srpanj, 2020.

**SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ**

Kristina Čule

**DJETETOV JEZIČNI RAZVOJ U KONTEKSTU SOCIO-
EMOCIONALNE VEZE S MAJKOM**

Diplomski rad

**Mentor(i) rada:
doc. dr. sc. Jelena Vignjević**

Zagreb, srpanj, 2020.

SADRŽAJ

SADRŽAJ	3
SAŽETAK.....	5
SUMMARY	6
1. UVOD	7
2. SOCIO-EMOCIONALNI RAZVOJ DJETETA	9
2.1. Socijalni razvoj u ranom djetinjstvu	9
2.1.1 Pojava samopoimanja i razvoj pojma o sebi	10
2.1.2. Samopoštovanje	13
2.1.3. Percepcija osobe i zauzimanje perspektive	14
2.2. Emocionalni razvoj.....	16
2.2.1. Razvoj izražavanja emocija	17
2.2.2. Razumijevanje emocija drugih i odgovaranje na njih.....	20
2.2.3. Temperament	23
2.2.4. Privrženost	24
3. DJETETOV JEZIČNI RAZVOJ	27
3.1. Prenatalno razdoblje jezičnoga razvoja	29
3.2. Jezični razvoj od rođenja do 1. godine	30
3.3. Jezični razvoj od 1. do 2. godine	31
3.4. Jezični razvoj od 2. do 3. godine	33
3.5. Jezični razvoj od 3. do 4. godine	34
3.6. Jezični razvoj od 4. do 5. godine	35
3.7. Jezični razvoj od 5. do 6. godine	36
4. DJETETOV JEZIČNI RAZVOJ U KONTEKSTU	38
SOCIO-EMOCIONALNE VEZE S MAJKOM	38
4.1. Razlike između majki i očeva u komunikaciji s djecom	40

4.2. Prenatalni čimbenici i djetetov jezični razvoj.....	42
4.2.1. Majčina navika pušenja, konzumiranja alkohola i opojnih sredstava.....	43
4.2.2. Majčina prehrana.....	43
4.2.3. Izloženost glazbi	43
4.2.4. Izloženost jeziku	44
4.3. Uloga majke u poticanju dječjeg jezičnog razvoja	45
5. ZAKLJUČAK	48
LITERATURA.....	50
Izjava o izvornosti diplomskog rada	53

SAŽETAK

Djetetov jezični razvoj nije moguće promatrati izolirano od ostalih područja njegova razvoja. Potvrđujući prethodnu tvrdnju ovaj rad naglasak stavlja na dječji jezični razvoj, kojem prethodi iznošenje značajki socijalnog i emocionalnog razvoja. Dječji jezični razvoj promatra se od prenatalnog razdoblja, pa do šeste godine života djeteta. Donose se temeljne teorije koje pokušavaju objasniti spomenuti razvoj. Nijedna od njih pojedinačno ne objašnjava u potpunosti tu pojavu, no svaka naglašava pojedine aspekte važne za razumijevanje kompleksnog fenomena dječjega jezičnoga razvoja. Dječjem je jezičnom razvoju stoga i nužno pristupiti multidisciplinarno. Nadalje, djetetov cjelokupni razvoj nije moguće promatrati izolirano od okoline u kojoj odrasta. Prije polaska u predškolsku ustanovu, djetetovu okolinu u ranom djetinjstvu sačinjavaju njegovi roditelji i cjelokupna obitelj. U ovom radu naglasak je na majci, kao primarnom skrbniku te njezinoj ulozi u dječjem jezičnom razvoju. Urednom jezičnom razvoju djeteta pridonosi zdravo ostvarenje socioemocionalnih veza s okruženjem, posebno s majkom kao primarnim skrbnikom. Prikazan je utjecaj majčinih odluka u prenatalnom razdoblju djetetova života, koje se povratno odražavaju i na jezični razvoj djeteta. Tako se spominje utjecaj teratogena, prehrane, ali i specifičnih pojava, kao što je izloženost jeziku i glazbi, na dječji jezični razvoj. Zaključuje se da bez primjerene socio-emocionalne veze s majkom i bez odgovornog roditeljstva djetetu prijete opasnosti ne samo u području jezičnog razvoja već i u cjelokupnom razvoju i formiranju u zdravu osobu. Moć tog odnosa u velikoj mjeri definira djetetovu osobnost. Velik broj istraživanja u ovom području ukazuje na važnost čitanja, ali ne čitanja djeci, nego čitanja zajedno s djecom. Upravo u toj aktivnosti ostvaruje se harmonija socio-emocionalne veze između majke i djeteta te doprinosi urednom jezičnom razvoju.

Ključne riječi: jezični razvoj, socio-emocionalna veza, majka

SUMMARY

The child's language development cannot be observed in isolation from other areas of his development. Confirming the previous statement, this paper emphasizes placement in children's language development, having previously emphasized the importance of social and emotional development. Children's language development is observed from the prenatal period to the sixth year of a child's life. Basic theories are made that try to explain the mentioned development. None of them individually explained this phenomenon in everything, nor does each one emphasize certain aspects important for understanding the complex phenomena of children's language development. Therefore, he necessarily approached children's language development in a multidisciplinary manner. Furthermore, the child's overall development cannot be observed in isolation from the environment in which it grows up. Before leaving for preschool, the child's environment in early childhood consists of his parents and the whole family. In this paper, the emphasis is on mothers, as the primary caregiver and its role in children's language development. The orderly language development of the child was given a healthy realization of socio-emotional connections with the environment, especially with the mother as the primary caregiver. The influence of the mother's decisions in the prenatal period of the child's life is shown, which are reflected in the child's language development. Thus, the influence of teratogens, nutrition, but also a specific phenomenon, as exposed in language and music, on children's language development is mentioned. He concludes that without an appropriate socio-emotional connection with the mother and without the response of parenting the child is in danger not only in the field of language development but also in the overall development and formation into a healthy person. The power of relationships largely defines a child's personality. A large body of research in this area shows the importance of reading, but not reading to children, but reading together with children. It is in this activity that they achieve the harmony of the socio-emotional connection between mother and child and contribute to orderly language development.

Keywords: language development, socio-emotional connection, mother

1. UVOD

Dječja psihologija dio je šireg interdisciplinarnog polja znanog kao razvojne znanosti, a uključuje sve promjene kojima smo izloženi tijekom života. Interesi i zanimanje tisuća istraživača koji se bave ovim područjem vrlo su raznoliki. No, svi imaju zajednički cilj, opisati i odrediti one činitelje koji utječu na stabilnosti i promjene kod mladih ljudi tijekom prva dva desetljeća života. Znanstvena znatiželja samo je jedan činitelj koji je doveo do toga da dječja psihologija postane uzbudljivo područje istraživanja kakvo je danas. Istraživanja razvoja poticali su i društveni pritisci za poboljšanje života djece. Na primjer, počeci javnog obrazovanja u ranim godinama 20. stoljeća ukazali su na potrebu za znanjem o tome kako poučavati djecu različite dobi. Također, svjedoci smo toga da roditelji danas stalno traže iskustva drugih i savjete stručnjaka o odgoju djece kako bi unaprijedili dobrobit svoga djeteta. Može se reći da danas o dječjem razvoju imamo mnogo informacija, a do njih su doveli napori ljudi iz različitih područja. Takav način prikupljanja informacija je interdisciplinarnan. Naime, istraživači iz područja psihologije, sociologije, antropologije, biologije i neuroznanosti udružili su se s profesionalcima iz obrazovanja, obiteljskih istraživanja, medicine, javnog zdravstva i socijalne službe. Takav skup znanja o djetetu i djetinjstvu, kojem je pridonijela suradnja prethodno navedenih disciplina, nije samo znanstveno važan nego relevantan i koristan (Berk, 2015).

S ciljem preglednosti širokog interdisciplinarnog područja istraživanja ljudske stabilnosti i promjene, razvoj se dijeli u sljedeća područja: tjelesno, kognitivno te socijalno i emocionalno. Prilikom toga važno je znati da ta područja nisu zasebna, nego se kombiniraju na integrirajući, holistički način, drugim riječima, svako područje utječe na drugo i pod utjecajem je drugih područja (isto). Osim razlikovanja i integriranja područja razvoja djeteta, pojavljuje se još jedna dvojba kada raspravljamo o razvoju: kako podijeliti protok vremena u razumne i praktične dijelove. Dobna razdoblja koja istraživači (prema Berk, 2015) obično koriste u svojim teorijama jesu:

1. *Prenatalno razdoblje: od začeća do rođenja.* Ovo je razdoblje najbrže promjene, jednostanični se organizam preoblikuje u ljudsku bebu sa zavidnim kapacitetima prilagodbe na život u svijetu koji nas okružuje.
2. *Dojenačka dob i najranija dječja dob: od rođenja do 2 godine.* Riječ je o razdoblju iznimnih promjena u tijelu i u mozgu koje doprinose pojavi širokog spektra motoričkih, perceptivnih i intelektualnih kapaciteta; počeci jezika; prve bliske veze s

drugima. Dojenačka dob traje prvu godinu, a najranija dječja dob drugu tijekom koje djeca naprave prve samostalne korake, što označava i pomak prema većoj autonomiji.

3. *Rano djetinjstvo: od 2 do 6 godina.* U ovom razdoblju tijelo djece postaje duže i mršavije, motoričke se vještine usavršavaju i djeca se više sama kontroliraju i postaju sama sebi dovoljna. Također, razvija se igra pretvaranja koja doprinosi svim područjima psihološkog razvoja. Mišljenje i jezik se proširuju nevjerojatnom brzinom te se pojavljuje osjećaj moralnosti i djeca ostvaruju veze s vršnjacima.
4. *Srednje djetinjstvo: od 6 do 11 godina.* Naglasak je na učenju djece o širem svijetu i njihovu savladavanju odgovornosti koje sve više podsjećaju na one koje će imati kao odrasle osobe. Glavne karakteristike ovoga razdoblja su poboljšane atletske sposobnosti, sudjelovanje u organiziranim igrama s pravilima, više logičkih procesa mišljenja, savladavanje osnovnih vještina čitanja i pisanja, kao i napredak u samorazumijevanju, moralnosti i prijateljstvu.
5. *Adolescencija: od 11 do 18 godina.* Ovim razdobljem započinje prijelaz u odraslu dob. Pubertet dovodi do tijela odrasle veličine i seksualne zrelosti. Mišljenje postaje apstraktno i idealistično, a školovanje je sve više usmjereno na pripremu za visoko obrazovanje i radnu sposobnost. Mladi ljudi počinju ostvarivati autonomiju te definiraju osobne vrijednosti i ciljeve.

Područje zanimanja ovoga rada jest dječji jezični razvoj od prenatalnog razdoblja do razdoblja ranog djetinjstva. Predmet proučavanja jest uredan jezični razvoj djeteta u kontekstu socio-emocionalne veze s majkom. Motivacija za rad na ovoj temi proizlazi iz povećanog interesa za područje psihologije dječjega razvoja, posebno za područje dječjega ovladavanja jezikom te iz uviđanja važnosti razumijevanja i poticanja dječjega jezičnoga razvoja. Posebice u suvremenom djetinjstvu koje je sve više popraćeno odstupanjima od urednoga jezičnog razvoja te nedostatnim vremenom koje djeca mogu provoditi s roditeljima. Uvodni dio rada predstavlja detaljan prikaz socijalnog i emocionalnog razvoja djeteta, središnji dio rada donosi uredan jezični razvoj djeteta. Nakon toga iznose se spoznaje i nalazi istraživanja u području razumijevanja uloge majke u djetetovu jezičnomu razvoju te zaključna razmatranja.

2. SOCIO-EMOCIONALNI RAZVOJ DJETETA

Dječji socijalni i emocionalni razvoj neraskidivo se isprepleću, uvjetujući, potičući i podržavajući jedno drugo. Ipak, za potrebe ovoga rada, a u svrhu bolje preglednosti izdvojeno će biti predstavljene temeljne spoznaje iz jednoga i iz drugoga područja dječjega razvoja do školske dobi, odnosno u ranom djetinjstvu.

2.1. Socijalni razvoj u ranom djetinjstvu

Specifičnost socijalnog razvoja u prve dvije godine života očituje se u uspostavljanju odnosa između dojenčeta i nekoliko najznačajnijih pojedinaca, kao što su majka, otac, braća i sestre. Unatoč tome što je riječ o uskom krugu osoba s kojima dijete najčešće ostvaruje kontakt, ističe se utjecajnost i dugoročni učinak inicijalnih odnosa na djetetov socijalni razvoj, razvoj osobnosti te kognitivni razvoj. Rani socijalni razvoj može uključivati psihološke procese koji su različiti od onih koji se javljaju kasnije u životu, budući da djeca razvijaju jake emocionalne veze lakše i intenzivnije tijekom dojenačkih godina (Vasta, Haith, Miller, 2005).

Prvo i najopširnije objašnjenje ranih socijalnih interakcija iznijeli su etiolozi usmjereni na evolucijske korijene razvoja sa stajalištem da socijalna ponašanja koja danas opažamo kod dojenčadi i skrbnika predstavljaju postupnu prilagodbu okolini (prema Vasta i sur., 2005). Dijete je evolucijski programirano na dva procesa: na zadržavanje primarnog skrbnika (obično majke) uz sebe i na to da primarnog skrbnika motivira da mu pruži odgovarajuću njegu (Vasta i sur., 2005: 447). Dojenče u prvih šest mjeseci to postiže plačem. Pretpostavlja se da i djetetov skrbnik ima urođene mehanizme koji mu omogućuju djelovanje s ciljem osiguravanja djetetova preživljavanja (Vasta i sur., 2005). Zadaća skrbnika jest „čitanje“ djetetovih znakova te prepoznavanje što nije u redu, što i kada je potrebno učiniti kako bi se zadovoljile djetetove potrebe (isto). Osim što osigurava majkama i djeci urođene reakcije preživljavanja tijekom rane dojenačke dobi, evolucija osigurava i razvoj jake emocionalne privrženosti između skrbnika i djeteta (isto).

Teoretičari koji zagovaraju stajalište o utjecaju okoline i učenja ne poriču etiološko stajalište, no njihovo glavno polazište jest rana socijalizacija. Riječ je o procesu kojim se djetetovo ponašanje oblikuje u skladu s društvenim ulogama, uvjerenjima i očekivanjima (isto). Socijalno ponašanje skrbnika i djeteta proizlazi iz njihove interakcije i međusobnog

utjecaja jednoga na ponašanje drugoga. Naime, psiholozi ove teorije pretpostavljaju da se te interakcije mogu objasniti procesima socijalnog učenja, uključujući potkrepljenje, kažnjavanje i učenje opažanjem (prema Vasta i sur., 2005: 449). Primjerice, smješkanje djeteta pojačat će se ako je potkrepljeno, odnosno smanjit će se ako nije.

Treći pristup temelji se na pojmu socijalne kognicije, a tvrdi da je za razumijevanje dječjega ranoga socijalnog razvoja nužno utvrditi kognitivne procese koji su u podlozi socijalnog ponašanja (prema Vasta i sur., 2005). Teoretičari tog pristupa smatraju da djeca i skrbnici razvijaju uzajamne unutrašnje rane modele koje iskorištavaju u svrhu interpretacije događaja te predviđanja onoga što će se dogoditi (isto). Manje na odnos privrženosti, a više na to kako dijete stječe nove socijalne vještine uzajamnim aktivnostima s odraslima i starijom djecom, usmjereni su psiholozi koji zastupaju stajališta Vigotskog kako procesom vođenog sudjelovanja dolazi do zajedničkog upuštanja u aktivnost djeteta i skrbnika, pri čemu odrasla osoba u početku usmjerava učenje te s vremenom prepušta kontrolu i odgovornost djetetu (isto).

2.1.1 Pojava samopoimanja i razvoj pojma o sebi

Iznimo bogato razdoblje za razvoj socijalnog razumijevanja jest dojenačka dob. Pojavom svijesti o sebi u dojenačkoj dobi započinje razvoj samopoimanja. Već prilikom rođenja dojenče osjeća da je tjelesno odvojeno od svog okruženja i to na način da osjeća vlastiti dodir, osjeća i vidi pomicanje udova te čuje vlastiti plač. Riječ je o tome da bebe uče intermodalna uparivanja koja im omogućavaju razlikovanje vlastitog tijela od tijela i predmeta oko njih (Berk, 2015). Dokaz da su do četvrtog mjeseca bebe sposobne vidjeti drugu osobu kao mogućega socijalnog partnera, predstavlja njihova aktivnost gledanja i osmjehivanja više tuđim nego vlastitim videosnimkama (Rochat i Striano, 2002 prema Berk, 2015).

Druga godina djetetove starosti ključna je jer u tom razdoblju započinje samoprepoznavanje, odnosno djeca su sposobna prepoznati sebe kao fizički jedinstveno biće. Primjerice, prepoznaju sebe na fotografijama te govore o sebi rabeći svoje ime ili zamjenicu „ja“ (Lewis i Brooks-Gunn, 1979 prema Berk, 2015). Rani razvoj samopoimanja potiče osjetljiva skrb. Naime, sigurno privrženost djeca, čiji roditelji pružaju siguran oslonac, pokazuju složenije oblike ponašanja tijekom igre usmjerene na sebe, kao što je primjerice korištenje lutkom koja glumi njih. U usporedbi sa svojim nesigurno privrženim vršnjacima pokazuju i

veće znanje o svojim tjelesnim karakteristikama te tjelesnim karakteristikama svojih roditelja (prema Berk, 2015).

Svijest o sebi uskoro postaje središnji dio emocionalnih i socijalnih života djece (Berk, 2015: 446). Pred kraj prve godine života dojenčad postaje svjesna da su neke njihove radnje u suprotnosti s ciljevima odraslih. Također, shvaćaju da oni sami mogu biti u središtu namjera i emocionalnih reakcija drugih. Upravo iz tog razloga osjetljivija su i na varijacije u emocionalnim porukama skrbnika. Osim toga, sredinom druge godine života djeteta pojavljuju se i emocije samosvjesnosti (Berk, 2015). Razumijevanju perspektive drugih dovodi svijest o sebi. Postupno djeca sve više uzimaju druge u obzir, njihove želje, namjere, drugačija shvaćanja, pokazuju empatiju, sramežljivost i nelagodu, odnosno samosvjesno ponašanje (Asendorpf, Warkentin i Baudonniere, 1996 prema Berk, 2015).

Snažno sredstvo u razvoju samopoimanja jest jezik, koji dobiva na značenju posebno krajem druge godine djetetove starosti. Naime, razvojem jezika djeca su sposobnija jasnije predstaviti sebe, što pridonosi poboljšavanju svijesti o sebi. Kada djeca svrstavaju sebe i druge u kategorije s obzirom na dob, spol, tjelesne karakteristike, dobrotu ili nevaljalost, tada razvijaju kategorizacijsko pamćenje, a to se događa između 18 i 30 mjeseci starosti (Stipek, Gralinski i Kopp, 1990 prema Berk, 2015). Prvih nekoliko godina dječja su sjećanja izolirana i epizodička, a pričanje priča o životu dovodi do zapamćenog samopoimanja i do potpunije slike o sebi. Iznimno je važno sudjelovanje djeteta u pričanju priča iz vlastitog života, na taj način djetetu se daje do znanja da je jedinstveno, kontinuirano postojeći pojedinac okružen drugim ljudima (Nelson, 2003 prema Berk, 2015). Pričanje o osobno značajnim događajima i napredak njihovih kognitivnih vještina postupno dovodi kod predškolske djece do razvoja trajnog samopoimanja, dugotrajnije slike o sebi (Povinelli; 2001 prema Berk, 2015: 447).

Usklađeno razumijevanje vlastitog i tuđih bogatih mentalnih života definira teoriju uma koja se pojavljuje postupnim i sve učestalijim razmišljanjima djece kako o sebi tako i o drugima (Berk, 2015). Unatoč tome što miješaju određene mentalne termine, mlađa predškolska djeca jasno su svjesna unutarnjeg samopoimanja putem osobnih misli i zamišljanja (Berk, 2015: 447). Implicitno razumijevanje ljudi kao živih bića čije je ponašanje vođeno namjerama, željama i osjećajima djeca grade u prvoj godini života. Upravo ta pojava jest uvod u verbalizirano mentalno razumijevanje koje se razvija u ranom djetinjstvu (Berk, 2015). Poznato je kako su tromjesečne bebe više sklone osmjehivanju ljudima nego predmetima te ih uzrujava kad je osoba mirna i ne pokazuje znakove komunikacije.

Prekretnica koja omogućava nove načine komuniciranja događa se pred kraj prve godine, a predstavlja sposobnost beba da vide ljude kao bića s namjerama koje mogu dijeliti i utjecati na mentalna stanja drugih. Riječ je o interaktivnim vještinama djece, kao što su združena pažnja, socijalno referenciranje, predverbalne geste i jezik, a njihova pojava pridonosi poboljšanju mentalnog razumijevanja male djece (Tomasello i Rakoczy, 2003 prema Berk, 2015). Jasnije shvaćanje emocija i želja ljudi pojavljuje se krajem druge i tijekom treće godine života, a očituje se u povećanju rječnika za mentalna stanja, sposobnosti izražavanja empatije i shvaćanja različitosti ljudi, kao i da se dijete razlikuje od drugih ljudi (što im se sviđa, što ne, što žele, što ne žele i sl.) (prema Berk, 2015). Unatoč tome što su počela integrirati mentalna stanja, djeca u dobi od dvije i tri godine razumijevanje svode na želje, odnosno, misle da se ljudi uvijek ponašaju na način sukladan njihovim željama i ne razumiju da na ponašanje također utječu manje očigledna mentalna stanja podložna tumačenju, poput vjerovanja (Bartsch i Wellman, 1995 prema Berk 2015: 448). Razumijevanje vjerovanja i želja pojavljuje se nakon četvrte godine pa nadalje, djeca počinju razumijevati da vjerovanja i želje određuju ponašanje te počinju razumijevati i odnos između navedenih unutarnjih stanja (prema Berk, 2015). Ta sposobnost pojačava osjetljivost djece na vjerovanja drugih ljudi i potiče njihove razumne pokušaje da promijene ta vjerovanja (Berk, 2015: 450). Navedeno doprinosi velikom broju socijalnih sposobnosti. Razvoju opisanih dječjih sposobnosti doprinosi jezik, kognitivne sposobnosti, sigurnost privrženosti i majčina *svijest o svijesti*, igra pretvaranja i socijalna iskustva. Naime, razumijevanje vlastitih i tuđih mentalnih stanja zahtijeva sposobnost razmišljanja o mislima, što omogućuje jezik. Osim toga, znanje o mentalnim stanjima objektivnije je i bogatije kod sigurno privržene djece, čiji su roditelji skloniji češćem razgovaranju s djecom o željama, namjerama, vjerovanjima i emocijama (Berk, 2015). Poznato je da djeca u igrama pretvaranja igraju uloge, zamišljaju i izražavaju misli i emocije likova koje glume, kao i njihove posljedice (Kavanaugh, 2006 prema Berk, 2015). To pridonosi poboljšanju svjesnosti djece da vjerovanja utječu na ponašanje. Pokazalo se i da su češće svjesna krivih vjerovanja predškolska djeca koja imaju braću i sestre, posebno stariju i brojniju braću i sestre (prema Berk, 2015). Napredak u razumijevanju krivih vjerovanja pokazuju i predškolski prijatelji koji se upuštaju u razgovore o mentalnim stanjima (isto). Učestale interakcije s odraslim osobama također doprinose navedenom (isto).

Postupnim razvojem shvaćanja svog unutarnjeg mentalnog svijeta, djeca počinju stvarati pojam o sebi. U razdoblju ranog djetinjstva djeca će prilikom vlastitog opisa uglavnom spominjati vidljive karakteristike, primjerice poput svog imena, tjelesnog izgleda,

stvari koje posjeduju i svakodnevnog ponašanja (isto). Zaključuje se da je pojam o sebi kod predškolske djece vrlo konkretan te da je za izravno zaključivanje o osobinama ličnosti potrebna veća kognitivna zrelost (isto). Kognitivni, socijalni i kulturni činitelji doprinose različitim promjenama u pojmu o sebi. Promjenama u sadržaju samopoimanja doprinosi razvoj kognitivnih sposobnosti i povratne informacije od strane drugih. Sociolog Gerorge Herbert Mead opisao je samopoimanje kao generalizirane druge, odnosno mješavinu onog što zamišljamo da važni ljudi u našim životima misle o nama (Berk, 2015: 454). Isti je autor mišljenja da psihološko samopoimanje nastaje kada dijete usvoji sliku sebe koja je u skladu sa stavovima drugih prema djetetu (Berk, 2015). Jasnoći i optimizmu dječjeg pojma o sebi pridonosi roditeljska podrška. Naime, roditelji koji vrednuju pozitivne događaje i nude djeci objašnjenje za negativne osjećaje te njihovo razrješenje pridonose dosljednijim izvještajima djece u dobi od pet i šest godina o njihovim osobnim karakteristikama (Bird i Reese, 2006 prema Berk, 2015). Razrađeniji razgovori roditelja sa školskom djecom pridonijeli su kod djece pozitivnijim, detaljnijim osobnim pričama te su djeca imala složenije, povoljnije i suvislije slike o sebi (Harter, 2006 prema Berk, 2015). Povećanjem dobi djeteta pojam o sebi sve je više povezan s povratnim informacijama bliskih prijatelja, no unatoč tomu roditelji i dalje ostaju vrlo utjecajni (Oosterwegel i Oppenheimer, 1993 prema Berk, 2015). Što se kulturnog utjecaja tiče, nalazi pokazuju da su prilikom opisivanja sebe djeca iz individualističkih kultura egoističnija i kompetitivnija, dok djeca iz kolektivističkih kultura pokazuju veću zabrinutost za dobrobit drugih. Navedeni nalazi ističu snažan utjecaj socijalne okoline na pojam o sebi (Berk, 2015).

2.1.2. Samopoštovanje

Jedna od sastavnica pojma o sebi jest samopoštovanje, a ono podrazumijeva prosudbe koje donosimo o vlastitoj vrijednosti i osjećaje koji su povezani s tim prosudbama (Berk, 2015: 455). Važnost samopoštovanja u kontekstu samorazvoja očituje se u njegovu utjecaju na osobna emocionalna iskustva, buduća ponašanja kao i dugoročnu psihološku prilagodbu. Poznato je rano pojavljivanje samopoštovanja, no s dobi njegova struktura postaje sve složenija (Berk, 2015). Naime, struktura samopoštovanja ovisi o informacijama za prosuđivanje koje su dostupne djeci i njihovoj sposobnosti obrade tih informacija (Berk, 2015: 456). Šestogodišnjaci i sedmogodišnjaci najčešće imaju četiri široke kategorije po kojima se očituje njihovo samopoštovanje a to su: školska kompetencija, socijalna kompetencija, tjelesno/sportska kompetencija, te tjelesni izgled. Svjedoci smo tomu da

samopoštovanje iz tih zasebnih kategorija ne pridonosi jednako općem samopoštovanju. Tako su primjerice djeca, ali i odrasli, sklona tjelesni izgled povezivati s općim samopoštovanjem više nego bilo koji drugi faktor samopoštovanja (prema Berk, 2015).

Kada se govori o samopoštovanju, potrebno je uzeti u obzir individualne razlike u ponašanju djece. U skladu s tim, brojni su istraživači pokazali interes za pronalaženjem činitelja koji utječu na visoko, odnosno nisko samopoštovanje kod djece. Jedan od istraženih čimbenika jest kultura. Kineska i japanska djeca imaju niže samopoštovanje od američke djece i ta razlika se povećava s dobi, pretpostavlja se da je razlog tome veća zastupljenost usporedbi u školi u tim kulturama (Harter, 2006; Hawkins, 1994; Twenge i Crocker, 2002 prema Berk, 2015). Također, azijska djeca su manje sklona oslanjanju na socijalnu usporedbu kako bi unaprijedila vlastito samopoštovanje. Više su usmjerna na pohvaljivanje drugih negoli na pozitivno prosuđivanje sebe (Fabo i sur., 1997 prema Berk, 2015).

Visoko samopoštovanje prisutno je kod djece čiji su roditelji topli i prihvaćajući, imaju razumna očekivanja od djece te pozitivno rješavaju probleme (prema Berk, 2015). S druge strane, roditelji koji žele da je sve pod njihovom kontrolom, u većini slučajeva pomažu djeci, donose odluke umjesto njih te na taj način pridonose djetetovu osjećaju nesposobnosti. Nisko smopoštovanje djece uzrokovano je roditeljskim neodobravanjem i vrijeđanjem (isto). Suprotnost tom tipu roditelja jesu popustljivi roditelji, čija djeca pokazuju iznimno visoko samopoštovanje, no takva djeca teško se prilagođavaju te su sklona agresivnim ispadima (isto).

2.1.3. Percepcija osobe i zauzimanje perspektive

Percepcija osobe odnosi se na način kojim prepoznajemo karakteristike ljudi koje poznajemo (Berk, 2015: 470). Razumijevanje osoba kao ličnosti razvija se i mijenja tijekom vremena, odnosno rasta i sazrijevanja djece. Naime, prilikom opisivanja drugih osoba djeca se usmjeravaju na ono što su doživjela u vezi s tim osobama, emocije, stavove, konkretne aktivnosti i ponašanja. Postupno djeca spoznaju dosljednosti u ponašanjima ljudi koje poznaju te spominju osobine ličnosti (Berk, 2015). Ponajprije su procjene povezane s ponašanjem („Stalno se tuče s drugima“) (Rholes, Newman i Ruble, 1990 prema Berk, 2015). Potom, djeca se služe konkretnim osobinama, ali se koriste stereotipnim jezikom („dobar“), a nakon toga se pojavljuju jasniji opisi osobina („iskren“) koji djeci daju sigurnost u stabilnost takvih osobina (Droege i Stipek, 1993; Ruble i Dweck, 1995 prema Berk, 2015). Razvojem

apstraktnog mišljenja u adolescenciji dolazi do bogatih opisa ljudi koji objedinjuju tjelesne osobine, tipično ponašanje i unutarnje dispozicije (Berk, 2015). U okviru percepcije osobe nužno je istaknuti da ona podrazumijeva razvijanje osjećaja za različitost i nejednakost među ljudima. Većina djece u dobi od tri ili četiri godine razvije osnovne koncepte rase i etničke pripadnosti na način da mogu primjeniti nazive „crni“ ili „bijeli“ na slike, lutke i ljude (Aboud, 2003; prema Berk, 2015: 470). Također, djeca su sposobna na osnovi fizičkih karakteristika, kao što je odjeća, mjesto stanovanja ili ono što ljudi posjeduju, razlikovati bogate od siromašnih (Ramsey, 1991 prema Berk, 2015). Brojna istraživanja potvrđuju da u razdoblju između pete i šeste godine djeca pripadnici bijele rase vlastitu rasnu skupinu doživljavaju povoljnijom za razliku od drugih rasnih skupina. Naime, pojava unutargrupnog favoriziranja pojavljuje se između sedme i osme godine. Osim izvangrupnih predrasuda, nerijetka je pojava izvangrupno favoriziranje prilikom kojeg djeca znaju pripisivati pozitivne značajke privilegiranoj etničkoj većini, a negativne skupini kojoj oni pripadaju (Berk, 2015). Poznato je kako djeca s dobi više pažnje pridaju unutarnjim osobinama i bolje razlikuju ljude. Naime, djeca shvaćaju kako ljudi mogu biti „isti“ i „različiti“ te da to što su fizički „različiti“ ne znači da moraju misliti ili osjećati različito (Aboud i Amato, 2001 prema Berk, 2015). Konačno, s dobi se smanjuju i negativni stavovi prema manjinama kao i predrasude. Raspon u kojem djeca imaju pristranosti koje se odnose na bilo koje društvene skupine ovisi o pogledu na osobine ličnosti kao nepromjenjive, pretjerano visokom samopoštovanju te socijalnom svijetu u kojem su ljudi podijeljeni u skupine (Berk, 2015).

Zauzimanje perspektive podrazumijeva sposobnost zamišljanja što bi drugi ljudi mogli misliti i osjećati (Berk, 2015: 473). Upravo je zauzimanje perspektive iznimno važno za socijalno-kognitivna postignuća, kao što je razumijevanje emocija drugih, shvaćanje pogrešnog vjerovanja, razvijanje referencijalnih komunikacijskih vještina, razvijanje pojma o sebi, samopoštovanja i percepcije osobe te smanjivanje predrasuda (Berk, 2015). Robert Selman osmislio je pet stadija zauzimanja perspektive. Razina 0 predstavlja nediferencirano zauzimanje perspektive, za čije je pojavljivanje prosječan dobni raspon 3 – 6 godina. Djeca na toj razini prepoznaju da ona sama i drugi mogu imati različite misli i osjećaje, ali često miješaju to dvoje. Razina 1 podrazumijeva zauzimanje perspektive na temelju socijalnih informacija, prosječan dobni raspon je 4 – 9 godina. Naime, na toj razini, djeca razumiju da se različite perspektive mogu pojaviti jer ljudi imaju pristup različitim informacijama. Zauzimanje perspektive utemeljeno na razmišljanju o sebi karakteristično je za razinu 2. Prosječan dobni raspon za tu razinu je 7 – 12 godina. Djeca su na toj razini sposobna „uskočiti

u tuđe cipele“ te gledati na vlastite misli, osjećaje i ponašanje iz perspektive druge osobe. Uviđaju da i drugi to mogu napraviti. Razina 3 odnosi se na zauzimanje perspektive treće osobe, a pojavljuje se u dobi od 10 do 15 godina. Zauzimanje perspektive kod djece na toj razini očituje se u njihovoj sposobnosti izlaska iz situacije s dvije osobe i zamišljanja kako bi na njih i drugu osobu gledala neka treća osoba koja je nepristrana. Posljednja je razina 4, a odnosi se na društveno zauzimanje perspektive te se pojavljuje od 14 godine sve do odrasle dobi. Specifičnost te razine očituje se u tome da pojedinci razumiju da zauzimanje perspektive treće osobe može biti pod utjecajem jednog ili više sustava širih društvenih vrijednosti (isto). Unatoč tome što uspješno zauzimanje perspektive pridonosi zreloom socijalnom ponašanju, situacijski i osobni činitelji određuju hoće li ono dovesti do prosocijalnog ponašanja (isto). Djeca koja su vješta u zauzimanju perspektive isto su tako vješta i u branjenju vlastitih gledišta te u surađivanju. S druge strane, oni s lošim socijalnim vještinama i slabi u zauzimanju perspektive skloniji su zlostavljanju, kako odraslih tako i vršnjaka, a da pritom ne osjećaju krivnju i žaljenje koje dolazi sa svjesnošću o gledištu druge osobe (isto).

2.2. Emocionalni razvoj

Emociju je moguće odrediti kao „brzu procjenu osobnog značenja situacije koja nas priprema za akciju“ (Berk, 2015: 400). Velik broj teoretičara zastupa funkcionalni pristup emocijama, vjerujući da su emocije središnje u svim čovjekovim nastojanjima, kognitivnom procesuiranju, socijalnom ponašanju i kod tjelesnog zdravlja. Odnos između emocija i kognitivnog procesuiranja dvosmjernan je, a vidljiv je u utjecaju anksioznosti na izvedbu. S druge strane, povezanost emocija i socijalnog ponašanja vidljiva je u obostranom utjecaju emocionalnih signala djece na ponašanje drugih, kao i emocionalnih signala drugih na ponašanje djece (Berk, 2015). Izražavanje emocija s dobi postaje sredstvo pomoću kojeg dojenčad komunicira, prateći izražavanje emocija drugih kako bi procijenila njihove namjere i planove. Primjerice, majke započinju gotovo sve pozitivne emocionalne izmjene s bebama, no u dobi od 9 mjeseci dojenčad započinje reakciju, smije se prije nego se majka nasmije (Cohn i Tronick, 1987; prema Berk, 2015). Poznato je da do kraja prve godine bebe postaju sve vještije u združenoj pažnji, odnosno praćenju smjera skrbnikova pogleda. U trenucima pojavljivanja združene pažnje dojenčad i mala djeca uz verbalne zamjećuju i emocionalne informacije. Također, starija dojenčad prilikom susreta s nepoznatim ljudima, događajima ili predmetima, promatra emocionalne izraze skrbnika te ih koristi kao uputu za pružanje

odgovora. Riječ je o socijalnom referenciranju kojim se djeca uče ponašanju u raznolikim svakodnevnim situacijama. Velik broj istraživanja upućuje na to da je trajni psihološki stres koji se očituje u anksioznosti, depresivnom raspoloženju, ljutnji i razdražljivosti, povezan s raznim zdravstvenim poteškoćama od dojenačke do odrasle dobi (Berk, 2015). Rješenje za navedene probleme kod djece očituje se u brižnosti odraslih koja pridonosi uravnoteženoj produkciji kortizola kod dojenčadi i male djece koja se normalno razvijaju, ali i kod emocionalno traumatizirane djece.

2.2.1. Razvoj izražavanja emocija

Nije lako odrediti koje emocije dojenčad doživljava budući da nisu u mogućnosti verbalizirati ih. Izvor informacija o doživljenim emocijama dojenčadi pružaju vokalizacija i pokreti. Unatoč tome, istraživači su se najviše usmjerili na izraze lica. Radost, interes, iznenađenje, strah, ljutnja, tuga i gađenje temeljne su i univerzalne emocije te kao takve imaju dugu evolucijsku povijest poboljšavanja preživljavanja i o njima se može zaključivati na temelju izraza lica (isto).

Dijete radost prvo izražava osmijesima, a potom gromoglasnim smijehom. Budući da smijeh potiče skrbnike da pokazuju ljubav i pružaju poticaj, bebe se smiju sve više (isto). Upravo radost povezuje roditelja i dijete u topli odnos i pridonosi učvršćivanju djetetovih sposobnosti koje se tek razvijaju. Najčešći trenutci smijanja novorođenih beba tijekom prvih tjedana života jesu kad su site, tijekom REM faze sna, zatim kao reakcija na nježne dodire i zvukove, primjerice prilikom milovanja kože, ljuljanja te majčinog glasa visoke frekvencije (isto). Bebe skupljaju obrve, otvaraju usta kako bi gugutale pokreću uzbuđeno ruke i noge te postaju sve više emocionalno pozitivne u trenucima kada svoju pažnju usmjere na lice roditelja koji govori i osmjehuje se. Prvi smijeh se pojavljuje kao odgovor na vrlo aktivne podražaje, dok se s porastom razumijevanja svijeta oko sebe, dojenčad počinje smijati na događaje koji sadrže suptilnije elemente iznenađenja (prema Berk, 2015: 405). Bebe u dobi od deset do dvanaest mjeseci imaju nekoliko osmijeha koji se razlikuju s obzirom na situaciju u kojoj se pojavljuju, riječ je o uključujućem širokom osmijehu te suzdržanom nijemom osmijehu i osmijehu s raširenim ustima (prema Berk, 2015).

Prilikom gladi, boli, promjene temperature tijela, previše ili premalo poticaja i sl., novorođene bebe odgovaraju općom uznemirenošću. Intezitet i učestalost ljutih izraza lica

povećava se s početkom u četvrtom i šestom mjesecu starosti pa sve do druge godine. Kognitivni i motorički razvoj blisko su povezani s porastom ljutih reakcija s dobi. Naime, dojenčad postaje sposobna za namjerno ponašanje te želi kontrolirati vlastite postupke i njihove učinke (isto). Također, starija dojenčad je bolja u identificiranju izvora bolnog podražaja ili prepreke. Kada je izvor neugode skrbnik od kojeg su naučili očekivati toplo ponašanje, njihova ljutnja je posebno intenzivna (isto).

Manje uobičajeni od ljutnje, kao reakcija na bol, gubitak predmeta, kratko razdvajanje i sl., pojavljuju se izrazi tuge. Unatoč tome, tuga se posebice javlja kad je dojenčad odvojena od poznatog skrbnika koji pruža toplinu i ljubav djetetu ili kad je komunikacija skrbnika i dojenčeta ozbiljno narušena (isto).

Tijekom druge polovine prve godine, uz ljutnju se pojavljuje i strah. Najčešći izraz straha jest usmjeren prema nepoznatim osobama. Reakcija prilikom susreta s nepoznatim ljudima ovisi o nekoliko činitelja: temperamentu, prošlim iskustvima s nepoznatim osobama i trenutnoj situaciji (isto). Iznimno je bitno da nepoznata osoba izražava toplinu, pokazuje djetetu privlačne igračke, igra poznate igre i polako djetetu prilazi kako bi se smanjio bebin strah. Naime, jednom kada se strah razvije, dojenčad koristi sigurnu bazu koju čine poznati skrbnici. Riječ je o točki od koje djeca kreću istraživati okolinu i zatim se vraćaju po emocionalnu podršku. Kognitivnim razvojem djece strah se smanjuje, budući da su spremna razlikovati prijeteće ljude i situacije od onih koji to nisu (isto).

Ljudi su uz temeljne emocije, sposobni doživjeti i emocije samosvjesnosti. One obuhvaćaju sram, nelagodu, krivnju, zavist i ponos te svaka uključuje povredu ili poboljšanje našeg doživljaja samih sebe. Pojavljuju se krajem druge godine, u razdoblju od 18. do 24. mjeseca kada bebe postanu svjesne samih sebe kao odvojenih, jedinstvenih pojedinaca. Sram i nelagoda kod male djece se manifestira spuštanjem pogleda, obješenim glavama i skrivanjem lica u ruke. Reakcije slične krivnji pokazuju u situacijama kada dijete vrati igračku koju je otelo drugom djetetu, takva radnja moguća je od 22 mjeseca, kada se pojavljuje i ponos, dok se sram pojavljuje oko treće godine (prema Berk, 2015: 406). Ključnu ulogu u emocijama samosvjesnosti imaju upute odraslih kada se osjećati ponosno, posramljeno ili krivo. Važnost povratnih informacija značajnih odraslih osoba u djetetovu okruženju sve više je vidljiva djetetovim razvojem pojma o sebi, kada ono postane osjetljivo na pohvale ili okrivljavanja. Naime, djeca tada doživljavaju očekivanja odraslih kao obavezna pravila. Emocije samosvjesnosti su jasno povezane sa samovrednovanjem. Predškolska djeca pokazuju više

ponosa kad uspiju u teškim nego u laganim zadacima i više srama kad ne uspiju u jednostavnim nego teškim zadacima (Lewis, Alessandri i Sullivan, 1992; prema Berk, 2015: 407).

Važno je djecu učiti kako upravljati svojim emocionalnim iskustvima. Uspješno upravljanje vlastitim emocijama zahtijeva nekoliko kognitivnih sposobnosti: usmjeravanje i premještanje pažnje, sposobnost inhibiranja misli i ponašanja te planiranje ili aktivno poduzimanje koraka za smanjenje stresnosti situacije (prema Berk, 2015).

Djeca u ranoj dojenačkoj dobi imaju ograničenu sposobnost reguliranja vlastitih emocionalnih stanja i ovisе o skrbnikovom tješenju koje se najčešće očituje podizanjem na rame, ljuljanjem, nježnom glađenju i govorenju (isto). Započinjanjem igre licem u lice i usmjeravanjem pažnje na predmete skrbnici nadograđuju bebinu sposobnost tolerancije na podražaje u razdoblju djetetove starosti od dva do četiri mjeseca. Riječ je o tome da skrbnici u interakcijama s djetetom pobuđuju ugodu bebe i istovremeno prilagođavaju tempo svog ponašanja s ciljem izbjegavanja iscrpljivanja i uznemiravanja djeteta. Produkt takvog načina djelovanja je povećanje bebine tolerancije na podražaje (Kopp i Neufeld, 2003; prema Berk, 2015). Nadalje, u razdoblju od četiri do šest mjeseci starosti djeteta sposobnost premještanja pažnje te sposobnost tješenja samih sebe pomaže dojenčadi u kontroli emocija (Berk, 2015). Potkraj prve godine života poznato je da djeca počinju puzati i hodati što im omogućava reguliranje emocija približavanjem ili povlačenjem različitih podražaja (Rothbart i Bates, 2006; prema Berk, 2015). Iznimno je važan utjecaj roditelja u čitanju dječjih emocionalnih signala, njihovo prikladno ponašanje i suosjećanje s djecom.

Poboljšano predočavanje i razvoj jezika tijekom druge godine dovode do novih načina reguliranja emocija. Nakon 18 mjeseci ubrzano se razvija vokabular za govor o emocijama, no djeca još nisu kompetentna u korištenju jezika za upravljanje vlastitim emocijama. Često se pojavljuju ispadi bijesa u trenucima kada djeca nisu sposobna ljutnju držati pod kontrolom, posebice u situacijama kada odrasle osobe odbiju njihove zahtjeve čemu dodatno pridonose glad i umor (Mascolo i Fischer, 2007 prema Berk, 2015). Emocionalno suosjećajni roditelji koji postavljaju granice i aktivno odvlače pažnju djeteta od zabranjene aktivnosti doprinose djetetovim boljim načinima nošenja sa zabranama odraslih, stjecanju učinkovitih strategija reguliranja ljutnje i socijalnim vještinama tijekom predškolskog razdoblja (prema Berk, 2015).

U razdoblju ranog djetinjstva, poslje druge godine, djeca su sklona pričanju o svojim osjećajima i aktivno ih pokušavaju kontrolirati. Također, između tri i četiri godine sposobni su verbalizirati različite strategije emocionalne samoregulacije. U skladu s tim djeca znaju da mogu otupiti emocije ograničavanjem osjetnog ulaza, govoreći samima sebi ili mijenjanjem svojih ciljeva. Poznavanjem i korištenjem tih strategija djeca pokazuju manje emocionalnih ispada tijekom predškolskog razdoblja (Thompson i Goodvin, 2007; prema Berk, 2015). U razdoblju ranog djetinjstva od ključnog značenja je uloga roditelja kao glavnog uzora za reguliranje emocija. Stoga roditelji koji su topli i strpljivi, koji se koriste verbalnim uputama kako bi pomogli djeci razumjeti i kontrolirati svoje osjećaje, što podrazumijeva upućivanje djece na strategije i njihovo objašnjavanje, osnažuju sposobnost djece za suočavanje sa stresom (prema Berk, 2015). S druge strane, roditelji koji rijetko izražavaju pozitivne emocije, odbacuju osjećaje svog djeteta te imaju poteškoća sa kontroliranjem vlastite ljutnje odražavaju svoje stanje na djecu koja imaju stalne probleme s upravljanjem emocijama koji ozbiljno otežavaju psihološku prilagodbu (isto). Kao i dojenčad i mala djeca, tako i predškolska djeca koja kontinuirano doživljavaju negativne emocije imaju više poteškoća s zadržavanjem tih osjećaja i premještanjem pažnje s uznemirujućih događaja. Djeca s lošim vještinama emocionalne regulacije vjerojatnije će biti anksiozna i plašljiva ili će razdraženo reagirati na neugodu drugih. Osim toga, bit će sklona ljutitom ili agresivnom načinu reagiranja kada su frustrirana, slabo će se slagati s učiteljima i vršnjacima te će imati problema u prilagodbi razrednoj rutini (isto). Razvoj emocionalne samoregulacije potiču razgovori odraslih s predškolskom djecom. Stoga bi roditelji trebali pružati strategije koje djeca mogu primijeniti, na način da opisuju djeci što mogu očekivati i kako se nositi s anksioznošću (Berk, 2015).

2.2.2. Razumijevanje emocija drugih i odgovaranje na njih

Način na koji će djeca izražavati svoje emocije izrazito je povezan s njihovom sposobnošću tumačenja emocionalnih signala drugih ljudi. Zanimljivo je kako bebe vrlo rano primjećuju emocije drugih relativno automatskim procesom emocionalne zaraze. Riječ je o pojavi kada se ljudi osjećaju sretno ili tužno kad osjete te iste emocije kod drugih. Razdoblje između trećeg i četvrtog mjeseca ističe se po tome što dojenčad postaje osjetljiva na strukturu i vrijeme interakcija licem u lice. Neki istraživači zastupaju mišljenje da iz te rane imitirajuće

komunikacije bebe počinju gledati na druge da su „kao ja“. Vjeruje se da ta svjesnost postavlja temelje za razumijevanje misli i osjećaja drugih (Berk, 2015).

Dojenčad je sklona aktivnom traženju emocionalnih informacija od pouzdanih skrbnika, odnosno socijalnom referenciranju koje uključuje oslanjanje na emocionalnu reakciju druge osobe za procjenu nesigurne situacije. Pojavljuje se u dobi od osam do deset mjeseci kad dojenčad započinje procjenjivati nepoznate ljude, predmete ili događaje u terminima vlastite sigurnosti (isto). Socijalno referenciranje roditelji mogu iskoristiti kako bi djecu naučili različitim načinima reagiranja na svakodnevne događaje. Poznato je kako djeca sredinom druge godine počinju shvaćati da se emocionalne reakcije drugih mogu razlikovati od njihovih. Stoga im socijalno referenciranje omogućava uspoređivanje vlastitih i tuđih procjena događaja. Konačno, može se reći da socijalno referenciranje pomaže maloj djeci da se odmaknu od jednostavnog reagiranja na emocionalne poruke drugih.

Povezanost kognitivnoga razvoja i razumijevanja emocija u predškolskoj dobi očituje se u korištenju uzroka, posljedica, ponašajnih znakova emocija te u njihovom sve točnijem i složenijem razumijevanju (isto). Također, djeca predškolske dobi sklona su naglašavanju vanjskih činitelja, nasuprot unutarnjih stanja, što se postupno mijenja s dobi. Naime, djeca počinju shvaćati da i unutarnja stanja mogu potaknuti emocije. Predškolska djeca sposobna su predvidjeti što će napraviti osoba koja izražava određenu emociju. Shvaćaju povezanost osjećaja i misli, odnosno kada se osoba prisjeti nekog prošlog događaja da će se osjećati u skladu s tim. S ciljem uklanjanja negativnih osjećaja drugih sklona su pronalasku učinkovitih načina tješnja, poput grljenja tužne osobe. Negiraju istovremeno pojavljivanje dviju emocija, dok starija djeca uočavaju da ljudi mogu doživljavati više emocija istovremeno te da se one mogu razlikovati po tome je li riječ o pozitivnoj ili negativnoj emociji i po intenzitetu (Berk, 2015).

Socijalna iskustva imaju značajnu ulogu u razumijevanju emocija. Naime, boljem razumijevanju emocija kod djece kao i povećanju uporabe riječi koje se vezuju za emocije pridonosi majčino imenovanje i objašnjavanje emocije te izražavanje topline i entuzijazma prilikom razgovora s djetetom. Također, roditelji koji uvažavaju emocionalne reakcije predškolske djece te ih poučavaju o različitim emocijama, oblikuju djecu u pojedince koji su sposobniji procijeniti emocije drugih, što se posebice očituje u kasnijoj dobi. Djeca pričajući s odraslima obogaćuju svoje znanje o emocijama koje potom primjenjuju u razgovorima s braćom, sestrama, prijateljima, posebice tijekom sociodramske igre. Pretvaranje kao poticajan

kontekst za rano učenje o emocijama čine intenzivna priroda odnosa braće i sestara te često iskazivanje osjećaja. Spoznavanje i razumijevanje emocija pridonosi naporima djece da uspostave i održe odnose s drugima. Očituje se već od tri do pet godina starosti djeteta, a povezano je s prijateljskim obzirnim ponašanjem, spremnošću da se ispričaju nakon ozljeđivanja druge osobe i konstruktivnim reakcijama u svađama s vršnjacima (Berk, 2015).

Empatija uključuje složenu interakciju kognicije i afekta: sposobnost prepoznavanja različitih emocija, zauzimanje tuđe emocionalne perspektive i suosjećanja s tom osobom ili sličnog emocionalnog odgovora (Berk, 2015: 414). Također, empatija je važan poticajni čimbenik prosocijalnog ili altruističkog ponašanja. Poznato je kako je novorođenčad sklona plakati ako čuje da neka druga beba u blizini plače. Stoga razvoj empatije svoje korijene ima u ranom razvoju djeteta. Razvojem samosvijesti, razvija se i empatija, s početkom u drugoj godini života djeteta. Osim što djeca osjećaju nesreću drugih, ona ju žele olakšati na različite načine. Razvojem jezika, djeca se sve više oslanjaju na riječi kako bi utješili druge što upućuje na više misaonu razinu empatije. Tijekom osnovnoškolskih godina djeca poznaju veći raspon emocija i koriste višestruke znakove prilikom procjenjivanja tuđih osjećaja, stoga se u tom razdoblju empatija povećava. Razdoblje kasnog djetinjstva i adolescencije obilježeno je napredkom u empatiziranju drugih ne samo zbog trenutačne nelagodne situacije u kojoj se nalaze, već zbog općih životnih uvjeta (siromaštvo, bolest i sl.) (Berk, 2015).

Dakako, i u ovom području postoje individualne razlike među djecom. Naime, djeca se razlikuju po mnogočemu pa tako i po temperamentu koji ima veliku ulogu u tome hoće li se empatija pojaviti, hoće li potaknuti suosjećajno, prosocijalno ponašanje ili osobnu uznemirenost i usmjerenost na sebe. Postoji veća vjerojatnost da će društvena djeca, koja su uspješna u kontroli emocija, za razliku od one djece koja to nisu pokazati prosocijalne oblike ponašanja kada zateknu drugoga u nepogodnoj životnoj situaciji. S druge strane, djeca koja često iskazuju neprijateljstvo, koja su agresivna, koja teško zauzimaju perspektivu druge osobe dodatno umanjuju vlastitu priliku za razvoj sposobnosti za empatiju i suosjećanje (Berk, 2015). Na kraju, iznimno je bitno naglasiti utjecaj roditelja na empatiju i suosjećanje. Poželjno je da roditelji budu topli, da potiču izražavanje emocija kod djece te da pokazuju osjetljivu empatijsku brigu za osjećaje svoje djece.

2.2.3. Temperament

Individualne razlike kod ljudi očituju se na različite načine, stoga se mnogo puta za nekoga kaže da je aktivan, energičan, dok je neka druga osoba smirena ili pak sklona agresivnim ponašanjima. Riječ je o odrednicama temperameta, odnosno stabilnim individualnim razlikama u reaktivnosti i samoregulaciji. Istraživanje o temperamentu djece rane dobi, koje su proveli Alexander Thomas i Stella Chess, 1956. godine (prema Berk, 2015), pokazalo je kako temperament povećava vjerojatnost prisutnosti psiholoških problema kod djeteta, ali isto tako može zaštititi dijete od nepoželjnih negativnih utjecaja stresnog načina života kod kuće. U oblikovanju temperameta ključnu ulogu imaju roditeljski postupci. Spomenuti istraživači postavili su prvi model temperameta koji je inspirirao sve sljedeće modele. Oni razlikuju djecu lakog temperameta (čije se ponašanje očituje u brzom uspostavljanju pravilnih dnevnih ritmova u dojenačkoj dobi, vesela su i lako se prilagođavaju novim iskustvima), djecu teškog temperameta (koja imaju nepravilne dnevne ritmove, negativno i intezivno reagiraju te su teško prilagodljiva novim iskustvima) te suzdržanu djecu (koja su izrazito pasivna, pokazuju blage, suzdržane reakcije na podražaje iz okoline, negativnog su raspoloženja te se sporo prilagođavaju novim iskustvima) (prema Berk, 2015). Mnoga djeca pokazuju kombinaciju tih karakteristika temperameta.

Ponašanja djece koja određuju njihov temperament često ostaju ista neko vrijeme, pa čak i do razdoblja odrasle dobi. Unatoč tome, stabilnost temperameta je niska do umjerena, dok neka djeca ostaju ista, druga se mijenjaju. Razlog zbog kojeg temperament nije stabilniji jest upravo taj što se temperament razvija s dobi. Stoga je dugoročno predviđanje na temelju temperameta pouzdanije nakon treće godine života, odnosno u razdoblju kada je dječji sustav emocija, pažnje i akcije bolje uspostavljen. Naime, djeca između 2,5 i 3 godine značajno su bolja u zadacima koji zahtijevaju kontrolu s naporom, dosljednije izvode širok raspon zadataka, kao što je čekanje nagrade, stišavanja glasa na šapat, također uspješnija su u selektivnom usmjeravanju pažnje na jedan događaj (Kochanska, Murray i Harlan, 2000; Li-Grining, 2007, prema Berk, 2015). Zaključno, razvoj bioloških sustava koji čine temelj temperameta, djetetova sposobnost za kontrolu s naporom te uspjeh tih napora, koji ovise o kvaliteti i intezitetu emocionalne reaktivnosti, značajno utječu na stabilnost dječjeg temperameta (Berk, 2015).

2.2.4. *Privrženost*

Određenje pojma privrženosti ističe da je riječ o snažnoj emocionalnoj vezi koju ostvarujemo s posebnim ljudima u našim životima, koja nam pruža ugodu i radost kad smo s njima u interakciji, dok nas u trenucima stresa njihova blizina može utješiti (Berk, 2015: 425). Kvaliteta privrženosti skrbniku ima dalekosežne posljedice za djetetov osjećaj sigurnosti i sposobnost formiranja veza s povjerenjem, a odnos između dojenčeta i roditelja započinje kao skup urođenih signala kojima dojenčad poziva odraslu osobu k sebi (prema Berk, 2015). Postoje četiri stadija kroz koje se razvija privrženost (isto):

1. *Stadij pretprivrženosti* traje od rođenja do 6 tjedana starosti djeteta. Blizak kontakt s drugim ljudima bebe ostvaruju urođenim signalima, hvatanjem, osmjehivanjem, plakanjem i gledanjem odraslih u oči. Unatoč tome što su bebe ove dobi sposobne prepoznati miris, glas i lice svoje majke, one još uvijek nisu privržene, što je posebno vidljivo u situacijama kad ih se ostavi s nepoznatom osobom, a njima to ne smeta.
2. *Stadij nastanka privrženosti* traje od 6 tjedana do 6-8 mjeseci starosti djeteta. Značajnost ove faze očituje se u tome da dojenčad različito reagira na skrbnika kojeg poznaje i nepoznatu osobu. Naime, počinje se razvijati osjećaj povjerenja kada dojenčad spozna da njihove akcije utječu na ponašanje osoba u njihovom okruženju. Osjećaj povjerenja predstavlja očekivanje da će skrbnik odgovoriti kad mu se signalizira, unatoč tome, ni u ovoj fazi dojenčad ne reagira burno kada je odvojena od skrbnika.
3. *Stadij jasno uspostavljene privrženosti* traje od 6-8 mjeseci do 18-24 mjeseca starosti djeteta. Specifičnost ove faze je ostvarenje privrženosti između bebe i poznatog skrbnika. Također, bebe su sklone uzrujanosti kad ih ostavi odrasla osoba s kojom su počele graditi povjerenje, takva pojava naziva se separacijska anksioznost, no njezino pojavljivanje ovisi o temperamentu dojenčeta i trenutačnoj situaciji. Separacijska se anksioznost u mnogim kulturama povećava između 6. i 15. mjeseca, što upućuje na to da je dojenčad razvila jasno razumijevanje da skrbnik postoji i kad ga ne vide. Osim što pokušavaju na različite načine zadržati roditelje u svojoj blizini, starija dojenčad i mala djeca koriste ih kao sigurnu bazu koja im je polazišna točka za istraživanje.
4. *Stvaranje recipročnog odnosa* pojavljuje se nakon 18-24 mjeseca. Brzim napredkom sposobnosti mentalnog predočavanja i jezika mala djeca bolje razumiju razloge dolazaka i odlazaka roditelja, također, predviđaju povratak roditelja. U skladu s tim,

djeca imaju manje burne reakcije prilikom odvajanja od roditelja te su sklona pregovaranju sa skrbnikom kako bi promijenila njihove ciljeve.

Postupnim rastom i sazrijevanjem djece, ona su sve manje ovisna o fizičkoj blizini skrbnika, a sve više o osjećaju povjerenja koji osigurava dostupnost i osjetljivost skrbnika kada su najviše potrebni. Dijete iz svojih iskustava koje je steklo tijekom navedenih stadija stvara trajnu emocionalnu vezu koja mu posluži kao sigurna baza kada roditelji nisu u blizini.

Na temelju istraživanja (prema Berk, 2015) utvrđeni su sljedeći obrasci privrženosti djece rane dobi prema skrbnicima:

- **Sigurna privrženost.** Riječ je o privrženosti koja je uspostavljena između roditelja i dojenčadi koja koriste svoje roditelje kao sigurnu bazu. Prilikom odvajanja od roditelja, ova dojenčad će možda zaplakati, a možda i ne, ako se to i dogodi rezultat je preferiranja roditelja više nego nepoznate odrasle osobe. Povratkom roditelja plač se smanjuje te aktivno traže kontakt.
- **Izbjegavajuća privrženost.** Prilikom prisutnosti roditelja, ova dojenčad kao da je neosjetljiva. S druge strane, kada roditelj napusti prostoriju, ova dojenčad ne reagira burno te na nepoznatu osobu reagiraju na sličan način kao i na roditelja. Kada se ponovno susretnu s roditeljem izbjegavaju ga ili sporo reagiraju te kada ih roditelj digne, većinom se ne prime za njega.
- **Opiruća privrženost.** Dojenčad koja nije sklona istraživanju i često traži bliskost s roditeljima prije njihovog odlaska. Prilikom odlaska roditelja, često su uznemirena, a kada se roditelj vrati drže se uz njega, ali s opirućim i ljutitim ponašanjem, najčešće plaču i teško se umiruju.
- **Neorganizirano-neorijentirana privrženost.** Riječ je o najvećoj nesigurnosti. Naime, u trenutku ponovnog susreta s roditeljima dojenčad pokazuje zbunjujuća i suprotna ponašanja koja se se manifestiraju kao izbjegavanje pogleda, ravnodušnost, potištenost, nesigurni izrazi lica, neočekivano plakanje nakon što su se smirila, ukočeno držanje tijela.

Na kvalitetu privrženosti utječe mogućnost uspostavljanja privrženosti, kvaliteta skrbi, karakteristike dojenčeta, obiteljske okolnosti te unutrašnji radni modeli roditelja (Berk, 2015). Istraživanja pokazuju kako dojenčad koja nema priliku ostvariti blisku vezu sa skrbnikom, najčešće su to institucionalizirana dojenčad koju su roditelji napustili, gube na težini, plaču, povlače se od okoline, imaju poteškoće sa spavanjem, često su depresivna.

Osjetljiva skrb podrazumijeva brzo, dosljedno i prikladno reagiranje na dojenčad te nježno i pažljivo držanje dojenčadi, stoga se povezuje sa sigurnom privrženosti. S druge strane, majke nesigurno privržene dojenčadi ostvaruju s njima manje tjelesnog kontakta, nespretno postupaju s njima, sve poslove vezane za djecu obavljaju rutinski.

Karakteristike djece nisu snažno povezane s kvalitetom privrženosti, a glavni razlog za to jest što njihov utjecaj ovisi o tome koliki je stupanj podudaranja. U skladu s navedenim, mnoge karakteristike djeteta mogu dovesti do sigurne privrženosti sve dok skrbnici usmjeravaju svoje ponašanje kako bi zadovoljili potrebe bebe (prema Berk, 2015). Poboljšanje kvalitete skrbi i kvalitete privrženosti zahtijeva kontinuirani rad roditelja na uspostavljanju osjetljive interakcije s dojenčadi. Postoje slučajevi u kojima su roditelji sve više iscrpljeni, a tome pridonose brojni osobni razlozi te stresni uvjeti života. Naime, tada se povećava vjerojatnost nastanka problema privrženosti kod djece s bolešću, posebnim potrebama, teškim temperamentom i sl. Stresori s kojima se obitelji susreću kao što je gubitak posla, propast braka, financijska napetost i sl. mogu indirektno utjecati na privrženost na način da roditelji zbog navedenih stresora smanjuju brigu za dijete. Potrebno je uzeti u obzir i to da roditelji u obiteljski kontekst donose vlastita iskustva privrženosti na temelju kojih grade veze sa svojim bebama, no ne smije se iz toga zaključivati o prenošenju roditeljskih iskustava iz djetinjstva na kvalitetu privrženosti s vlastitom djecom jer na ponašanje roditelja utječu mnogi čimbenici, kao što su iskustva s odnosima tijekom cijelog života, osobnost i trenutačno zadovoljstvo životom (Berk, 2015).

3. DJETETOV JEZIČNI RAZVOJ

Razvojem jezika i govora bave se mnoge znanstvene discipline. Uočavanjem specifičnih prekretnica u jezičnom razvoju, koje su karakteristične za svu djecu, zaključeno je kako je proces jezičnoga razvoja određen maturacijom. Isto tako, poznato je kako djeca bez izlaganja jeziku ne usvajaju verbalnu komunikaciju. Djetetovom jezično-govornom razvoju potrebno je pristupiti multidisciplinarno. Urođene sposobnosti, razvijen govorni i slušni aparat, uredan kognitivni razvoj te izloženost jezičnim uzorima i utjecaju okoline u različitim komunikacijskim situacijama ključni su prediktori za djetetovo usvajanje i učenje jezika (Šego, 2009). U nastavku teksta donosi se pregled glavnih teorijskih pristupa koji su doveli do navedenoga holističkoga pristupa razumijevanju dječjega ovladavanja jezikom.

Bihevioristički pristup dječjemu ovladavanju jezikom zastupa stajalište da se jezik, kao i sva ostala ponašanja, usvaja operantnim uvjetovanjem. Naime, riječ je o usvajanju jezika koje se odvija ako prilikom glasanja djeteta roditelj, primjerice osmijehom, potkrijepi one glasove koji najviše sličje riječima. S druge strane, nekolicina biheviorista sklona je tumačenju da djeca složenije izjave usvajaju imitacijom (Moerk, 2000; prema Berk, 2015). U skladu s tim, smatraju da se imitacija kombinira s potkrepljenjem, a rezultat takvog čina je jezik (Berk, 2015). Prilikom razvoja djece, zasigurno postoje faze koje se mogu tako protumačiti, no ne i sve u dječjemu ovladavanju jezikom, posebno ne jezična kreativnost. Unatoč tome što mnogi pronalaze zamjerke ovoj teoriji u pristupu razvoja i usvajanja jezika, ona je iznimno prihvaćena u liječenju govornih anomalija u djetinjstvu (Prebeg-Vilke, 1991).

Nativističko objašnjenje dječjega ovladavanja jezikom ponudio je lingvist Noam Chomsky. Riječ je o pristupu koji na jezik gleda kao na jedinstveno čovjekovo postignuće urezano u strukturu mozga, odnosno on smatra da djeci pripada većinski dio odgovornosti za učenje jezika (Berk, 2015). Psiholingvistička teorija Noama Chomskog naglašava urođene mehanizme koji su odvojeni od kognitivnih procesa (Vasta i sur., 2005). Prema izvornom modelu jezika Noama Chomskog, jezik se može opisati pomoću površinske strukture i duboke strukture jezika. Površinska struktura sastoji se od pravila slaganja riječi i fraza, što se razlikuju od jezika do jezika. S druge strane, dubinska struktura jezika predstavlja urođena pravila koja posjeduju svi ljudi i koja su u temelju bilo kojeg jezičnog sustava. U skladu s time, da bi dijete usvojilo jezik potrebno je prema Chomskom sredstvo za usvajanje jezika (LAD, **L**anguage **A**cquisition **D**evice) (Vasta i sur., 2005). Naime, kada dijete začuje govor,

zahvaljujući LAD-u počinje razvijati transformacijsku gramatiku koja prevodi površinsku strukturu jezika u dubinsku strukturu koju dijete može razumijeti (Vasta i sur., 2005: 404). Unatoč tome što je ova teorija imala najveći utjecaj na shvaćanja jezičnoga razvoja, mnogi raspravljaju o njezinim ograničenjima. Prvenstveno je teško utvrditi univerzalnu gramatiku za koju je Chomsky vjerovao da se nalazi u osnovi različitih gramatičkih sustava u ljudskim jezicima. Nejasno je i kako djeca uspijevaju povezati pravila s riječima koje čuju, osim toga njegova teorija poprilično zanemaruje kvalitetu izlaganja jeziku i važnost socijalnih iskustava za napredovanje u jeziku te ne prihvaća važnost kognitivnih sposobnosti (Berk, 2015).

Nakon rasprava između biheviorističkih i nativističkih stajališta, nastupile su rasprave u okviru interakcije između unutarnjih predispozicija i okolinskih utjecaja. Dok se jedna vrsta interakcionističkih teorija odnosi na obradu informacija, druga ističe važnost socijalnih interakcija (Berk, 2015). Najveći utjecaj, unutar pristupa obrade informacija imaju konekcionistički ili modeli umjetnih neuralnih mreža. Riječ je o modelima koji su pokazali kako su snažne kognitivne sposobnosti dovoljne za prepoznavanje određenih jezičnih obrazaca. Socijalno-interakcionističke teorije zastupaju stajalište da urođene sposobnosti, kao i snažna želja za komunikacijom te bogata jezična okolina pomažu djeci da otkriju funkcije i pravila jezika.

Kognitivističko stajalište također je jedno od respektabilnijih u znanstvenom pristupanju dječjem jezičnom razvoju. Kognitivistička teorija podrazumijeva povezanost jezičnih oblika s kognitivnim sposobnostima (Šego, 2009). Predstavnik kognitivističke teorije Jean Piaget na jezik je gledao kao na sredstvo mišljenja, odnosno razmišljanja o stvarnosti, dok je za njegovo pojavljivanje smatrao da ovisi o ustroju te stvarnosti. Naime, zastupao je stajalište da je uvjet za pojavljivanje jezika razina senzorno-motoričke inteligencije (Kovačević, 1996). Može se zaključiti, da prema Piagetu, jezični razvoj nije urođen djetetu, već se jezik usvaja postupnim spoznajnim razvojem, odnosno razvojem senzorno-motoričke inteligencije. Zaključuje se da nije moguće da dijete usvoji određena područja jezika ako na spoznajnoj razini još uvijek nije spremno za to. Ograničenja ove teorije očituju se u tome što se njome ne može u potpunosti objasniti jezično procesuiranje, što znači da jezično razumijevanje i proizvodnja ne moraju uvijek nužno biti rezultat semantičke koncepcije na kognitivnoj razini djetetova razvoja (prema Šego, 2009).

3.1. Prenatalno razdoblje jezičnoga razvoja

Prijašnja istraživanja i tekstovi o djetetovom jezičnom razvoju uglavnom su bili usmjereni na razdoblje od prve godine nadalje, zanemarujući prenatalno razdoblje. S druge strane, suvremenija istraživanja djetetovog jezičnog razvoja otkrivaju važnost prenatalnog razdoblja koja se očituje u aktivnom procesu usvajanja jezika i stvaranju jezičnih temelja koji prethode govoru (Kovačević, 1996). Govor se ne počinje razvijati izgovaranjem prve riječi, nego još dok je dijete u utrobi majke. Naime, to se događa kada dijete sluša glas svoje majke te ga razlikuje od drugih glasova koje čuje (Posokhova, 2008). Tomatis (1987; prema Kovačević, 1996) tu pojavu naziva prvim dijalogom. Zanimljivi su i nalazi Trubyja (1975; prema Kovačević, 1996) koji upućuje na to da fetus prima, ali i pohranjuje govorne osobine majke, kao i da postoji sličnost između fetalnoga plača i plača majke. Može se zaključiti da unatoč tome što je plač urođena sposobnost, nalazi ovog istraživanja ukazuju na to da je podložan učenju te da je pod izravnim utjecajem djetovih prvih govornih uzora, posebice majke. Istraživanja DeCaspera i Spencea (1986) te Mehlera i suradnika (1988) dokazuju da je novorođenčad sposobna pamtiti govor kojem je bila izložena prije rođenja. Naime, DeCasper i Spencer (1986) ističu kako je novorođenčad sklonija slušanju priča koje su im majke pričale u razdoblju prije rođenja, nego onih koje prvi put čuju. Sličan nalaz imaju Mehler i suradnici (1988), a odnosi se na sklonost tek četiri dana stare novorođenčadi slušanju materinskog jezika, a ne njima nepoznatog jezika (Kovačević, 1996). Zaključuje se da je dijete u prenatalnom razdoblju sposobno slušati, primati govor, pamtiti i pohranjivati dijelove govora, što je moguće kasnije zamijetiti i u njegovoj govornoj produkciji.

Logičan slijed podrazumijeva otkrivanje jezičnih sastavnica koje dijete prima u prenatalnom razdoblju te kako se one odražavaju na jezični razvoj nakon rođenja. Istraživanjem Petera Jusczyka (1987 prema Kovačević, 1996) pokazalo se da dojenčad ima sposobnost govornog primanja, što se očituje već od rođenja u sposobnosti dojenčeta da razlikuje govorne oprijeke riječi materinskog jezika. Naime, još uvijek nije objašnjeno je li riječ o urođenoj sposobnosti ili su za to odgovorni jezični poticaji prije rođenja. Nadalje, pokazatelj uspješne zamjedbe govora jest sposobnost uočavanja akustičkih razlika, čija se pojava zamjećuje kada različiti govornici izgovaraju iste jezične jedinice. Zanimljivo je da se ta sposobnost razvija te da se djeca od 6 mjeseci starosti mogu prilagoditi govornim razlikama, a u slučaju stimulacije prije rođenja, novorođenčad je sposobna odmah nakon rođenja primijetiti različitost govornika. Unatoč mnogim nedoumicama, jedno je sigurno –

dojenčad u najranijoj dobi nije osjetljiva samo na prozodijske i odsječene osobine govora već i na promjene u osobinama glasa s obzirom na spol govornika (Kovačević, 1996).

3.2. Jezični razvoj od rođenja do 1. godine

Novorođenčad je sposobna osim razlikovanja majčinog glasa od ostalih glasova, razlikovati glasove u govoru. Ta se sposobnost naziva sposobnost kategorijalne percepcije govora (Berk, 2015) i dokaz je da je novorođenče sposobno slušati i čuti, čak i najmanje razlike u govoru, od trenutka svog rođenja te mu ta vještina s rastom i razvojem postupno napreduje (Apel, Masterson, 2004). Također, novorođenčad je osjetljivija na širi raspon fonema nego li djeca ili odrasli. Pregled dječjega jezičnoga razvoja uobičajeno se dijeli na dva razdoblja: predverbalno ili predjezično razdoblje (do izgovaranja prve riječi, obično oko prvog rođendana) i verbalno ili jezično razdoblje (nakon toga pa do ovladavanja bazom materinskoga jezika). Predverbalna komunikacija može se podijeliti na četiri specifične faze. Prva faza predverbalne komunikacije započinje rođenjem djeteta, a završava u 8. tjednu starosti. Budući da se novorođenče spontano glasa te na taj način izražava vlastito emocionalno i fiziološko stanje, ta se faza naziva fazom fiziološkog krika i refleksnoga glasanja. Prilikom gladi ili osjećaja nelagode novorođenče uzdiše, kiše, kašlje te plače. Također, u ovom razdoblju dijete je sklono izvođenju različitih nesvjesnih pokreta kako rukama i nogama tako i govornim organima. Krik bebe obilježen je dominacijom samoglasnika, glasan je, kratkog uzdaha i duljeg izdaha. Važnost prve faze predverbalne komunikacije očituje se u stvaranju prvih senzomotoričkih veza u živčanom sustavu, što je važan preduvjet za govor.

Smijeh i gugutanje pojavljuju se u drugoj fazi predverbalne komunikacije koja započinje u 8. tjednu a završava 20. tjednom života djeteta. Budući da dijete u toj fazi počinje ovladavati intonacijom, to pridonosi intonacijskoj kvaliteti krika od trećeg mjeseca života. Učestalost krika se smanjuje oko 12. tjedna života te dijete započinje gugutanje (Posokhova, 2008). Naime, gugutanje se pojavljuje kao reakcija na osmijeh te na govornu i emocionalnu interakciju s roditeljima.

Četvrti mjesec života djeteta obilježen je pojavom oponašanja i aktivnog smijanja kao reakcije na komuniciranje s odraslima (Posokhova, 2008). Prve imitacije glasova, najčešće su to samoglasnici, javljaju se nakon 4. mjeseca starosti djeteta. Trajanje treće faze

karakteristično je za razdoblje od 16. do 30. tjedna starosti. Osim što se pojavljuje brbljanje, napredak djeteta očituje se u pojavi izgovaranja suglasnika. Isto tako, pojavljuje se slogovno glasanje koje nakon nekog razdoblja prelazi u slogovno brbljanje.

Posljednja faza javlja se nakon 20. tjedna i traje sve do 50. tjedna. Tu fazu obilježava aktivno slogovno brbljanje te pojava prvih glasova materinskog jezika. Razdoblje 9. mjeseca starosti obilježeno je spajanjem slogova te njihovim izgovaranjem kojem se pridružuje i značenje izgovorenih slogova. Navršena 1. godina života djeteta obilježena je napredkom u razumijevanju govora okoline. Također, dijete se odaziva na svoje ime, sposobno je razumijeti neke jednostavnije zadatke te prepoznati predmete. Vrijednost ove faze ogleda se u započinjanju govorenja te razvoju govora u punome tijeku (Posokhova, 2008).

3.3. Jezični razvoj od 1. do 2. godine

Poznato je kako se u razdoblju od 10. do 14. mjeseca starosti djeteta pojavljuje prva riječ. Naime, u tom razdoblju dolazi do prijelaza od predsimboličke vokalizacije i gesta prema razumijevanju ideje da svaka stvar ima svoje ime. Upravo razumijevanje prvih riječi započinje između 8. i 10. mjeseca (Blaži, 2003). Autor Škarić (1988) ističe kako točno pojavljivanje prve riječi ukazuje na senzorički i kognitivni razvoj. Stoga izostajanje pojave prve riječi u predviđenom razdoblju može upućivati na poremećaj u razvoju. Prvu riječ koju dijete izgovori potrebno je promatrati kao rezultat različitih područja djetetovoga razvoja, a ne samo govornoga (Miljak, 1984). Zanimljivo je da dijete izgovaranjem prvih riječi, ne imenuje samo ono što želi imenovati, nego i iskazuje vlastiti odnos prema onom što je imenovalo. Naime, prve riječi djeteta nazivaju se holofrazama, odnosno iskazima od jedne riječi, neraščlanjenim doživljajnim cjelinama. Djeca kombiniraju jezik i kontekst na najekonomičniji način, primjerice u slučaju da želi bananu, dijete će vjerojatno reći *banana* nego *hoću*, a u slučaju da mu se nudi banana, a ono je ne želi, najčešće će odgovor biti *ne* (Prebeg-Vilke, 1991).

Prilikom učenja prvih riječi djeca su sklona užem ili pak širem poimanju značenja riječi. Ta pojava vidljiva je primjerice kada djeca omiljenoj igrački kažu *medo* i samo tu igračku nazivaju medom, ne i druge medvjediće. Ili pak kada riječ *auto* rabe za sva prijevozna sredstva (Berk, 2015).

Nekolicina autora smatra da je razdoblje poslje izgovorene prve riječi obilježeno sporim razvojem rječnika. Nagli rast rječnika započinje s oko 18 mjeseci starosti. Riječ je o prekretnici u jezično-govornom razvoju koja se naziva eksplozija rječnika ili eksplozija imenovanja (Hoff, 2009). Djeca su sposobna usvajati nove riječi automatski i nesvjesno, a taj proces naziva se brzo mapiranje. Radi se o sposobnosti djeteta da može čuti neku riječ samo jednom i dodati je u svoj mentalni leksikon (Likierman, Muter 2007).

Nerijetko se događa da djeca pojednostavljaju zvukovne kombinacije s ciljem lakšeg izgovora. Naime, kako bi dijete ovladalo fonološkim sustavom te kako bi moglo pravilno artikulirati pojedine glasove, potrebno je da dijete ima fonološke i motoričke reprezentacije glasova te sposobnost kontroliranja pokreta artikulacijskih organa (Blaži, 2003). Važno je znati da nisu svi ti procesi usvojeni s pojavom prve riječi, već da se oni postupno razvijaju, što rezultira manjim brojem pogrešaka u izgovoru. Pojednostavljivanje glasovnih varijanti određenog glasa, zamjena ili nečujna realizacija problematičnog glasa pojavljuju se kod djece u dobi od 12 do 18 mjeseci. Najčešći problem predstavlja izgovor glasa /r/, naime, dijete pojedine glasove ne može izvesti zbog fizičke nezrelosti govornih organa. Pogrešan izgovor glasa /r/ tolerira se do otprilike pet godina, kao i ostale vrste grešaka, budući da je riječ o razvojnoj pojavi. Važno je da dijete do 5 i pol godina ima pravilan izgovor svih glasova (prema Blaži, 2003).

Sljedeća prekretnica u jezičnom razvoju jest pojava telegrafskog govora u razdoblju od 18. do 24. mjeseca starosti djeteta. Naime, riječ je o razdoblju uporabe dvočlanih iskaza, prilikom kojeg dijete svoj govor ograničava samo na one riječi kojima izriče bit poruke, najčešće ispuštajući pomoćne glagole, prijedloge i sl. (Blaži, 2003). Likierman i Murter (2007) navode zanimljive primjere telegrafskog govora: „Idemo auto“ i „Mama cipela“, misleći „Idemo li autom“ ili „Mama obuj mi cipele.“

Gramatička eksplozija javlja se kada dijete počne sastavljati rečenice od tri riječi (Likierman, Muter, 2007). Trudeći se da izgovore rečenicu što gramatički sličniju izgovoru odraslih, djeca nakon završene 2. godine, a neka i prije, proširuju dvočlanu rečenicu. Naime, u tom razdoblju djeca počinju koristiti osobne zamjenice, pridjeve, pomoćne glagole, veznike, prijedloge i priloge (Blaži, 2003). S navršena 24 mjeseca veliki je broj djece sposoban govoriti o sebi u trećem licu te zvati se imenom, također sve se više verbalno sporazumijevaju s odraslima (Starc, Čudina-Obradović, Pleša, Profaca, Letica, 2004).

3.4. Jezični razvoj od 2. do 3. godine

U ovom razdoblju dijete raspolaže riječima gotovo za sve što ga okružuje, no u izgovoru je prisutno još mnogo pogrešaka. Najčešće su ispuštanje suglasnika, njihovo zamijenjivanje te iskrivljeno izgovaranje. S ciljem uspostavljanja komunikacije i zahtjevanja pojedinih predmeta i radnji od drugih najčešće koristi dvije do tri riječi. Osobe koje su u učestalom kontaktu s djetetom, sposobne su ga razumijeti gotovo u svakoj prilici. Nadalje, dijete je sposobno usmjeriti pažnju na predmete u njegovom okruženju te ih ispravno imenovati. Sposobno je razlikovati značenja između *idi – stani*, *u – na*, *veliko – malo*, *gore – dolje*, kao i slijediti dvije upute jednu za drugom (Apel, Masterson, 2004).

Prethodno je spomenuto kako su djeca s navršene dvije godine sposobna govoriti o sebi u trećem licu, no s 30 mjeseci starosti djeca iznimno uspješno koriste zamjenice: *ja*, *ti*, *mi*. Prijelaz iz telegrafskog govora u produktivnu kontrolu gramatičkog označavanja i poretka riječi predstavlja razvoj gramatičnosti u razdoblju od 24. do 30. mjeseca (prema Blaži, 2003). Posebno zanimljiva u ovome razdoblju je pojava neologizama – riječi koje su najčešće proizvedene iz funkcije predmeta. Razlog njihova pojavljivanja je nepoznavanje rječnika ili otežano prisjećanje odgovarajuće riječi. Primjer neologizma je: „Fenaj mi kosu.“(suši fenom).

Krajem treće godine dijete se koristi s tri, četiri i više riječi u rečenici, a od vrsta riječi rabi imenice, glagole, zamjenice, veznike, čestice, pridjeve i priloge. Počinju upotrebljavati prošlo i buduće vrijeme. Također, od djece u ovom razdoblju prilikom deklinacije nema glasovne promjene, stoga se često od njih može čuti kako umjesto *ruci* kažu *ruki* i sl. (Apel, Masterson, 2004). Isto tako, sve što dijete kaže razumljivo je ne samo osobama koje su u čestom neposrednom kontaktu s djetetom, već i onima koji to nisu. Fond riječi iznimno se proširuje između treće i pete godine. To je izazovan zadatak za dijete, pa nije čudno ako počne mucati (Starc i sur., 2004).

Nadalje, jedna od karakteristika djece za ovo razdoblje jest učestalo postavljanje pitanja, najčešće *Zašto?*, s ciljem dobivanja objašnjenja, ne samo održavanja komunikacije. S druge strane, spremno odgovaraju na pitanja *Tko?*, *Što?* i *Gdje?*. Isto tako rado slušaju kratke priče, verbalno uvode i mijenjaju temu, izražavaju emocije te privlače pažnju riječima (Andrešić, Benc Štuka, Gugo Crervar, Ivanković, Mance, Mesec, Tambić, 2010).

3.5. Jezični razvoj od 3. do 4. godine

Bazu materinskog jezika dijete usvoji s tri godine. Navedeno podrazumijeva da je dijete usvojilo određeni fond riječi, da ih je sposobno međusobno kombinirati te stvarati rečenice u skladu sa sintaktičkim i morfološkim pravilima (Andrešić, Benc Štuka, Gugo Crevar, Ivanković, Mance, Mesec, Tambić, 2009). Unatoč tome što je u ovom razdoblju moguće reći da je usvojena baza materinjskog jezika, bitno je istaknuti da do završetka jezičnog razvoja ne dolazi u četvrtoj godini. Naime, usvajanje baze materinjskog jezika predstavlja ulazak u složeniji svijet jezika (Kuvač Kraljević, 2015). Navedeno podrazumijeva bolju ovladanost fonemima jezika, povećanje broja i značenja riječi, stvaranje mentalnog leksikona, povećan broj različitih vrsta morfema, ispravnije povezivanje riječi u složenije sintaktičke strukture.

Treća godina djetetova života obilježena je velikim jezičnim i govornim pomakom te se očituje u aktivnom komuniciranju djeteta s odraslima i vršnjacima. Djeca u dobi od tri godine sklona su smišljanju i prepričavanju priča u kojima se isprepleću iskustvom doživljene, stvarne situacije, ali isto tako, često i izmišljeni događaji. U skladu s tim, izmišljaju i riječi koje nisu postale dijelom aktivnog govora (Sheridan, 1997). Budući da je u ovom razdoblju izražena želja djece za postizanjem autonomije, često se može čuti da koriste riječ „ne“, isto tako sklona su naređivanju i traženju različitih zahtjeva od odraslih (Starc i sur., 2004). Zanimljivo je da govor u ovom razdoblju osim za komuniciranje služi djetetu da planira svoje aktivnosti, a očituje su u tome da dijete misli na glas, bez obzira tko ga sluša ili ne sluša. Trenutne radnje djeteta, kao i one buduće popraćene su govorom koji Piaget naziva egocentričnim govorom, budući da je rezultat djetetovog egocentrizma. S vremenom, točnije u razdoblju oko šeste i sedme godine egocentrični govor će se interiorizirati (Starc i sur., 2004).

Ritam i intonaciju djeca ponekad stavljaju ispred sadržaja poruke prilikom komunikacije, primjerice prilikom naredbe „Pospremi igračke“. Također, u slučaju da odrasla osoba pogrešno izgovori neku riječ koju trogodišnjak ispravno izgovara, on će to i primjetiti (Starc i sur., 2004). Što se govornika hrvatskoga jezika tiče, trogodišnjaci vladaju samoglasnicima, a među suglasnicima potpuno su ovladala izgovorom glasova: /p/, /b/, /t/, /d/, /k/, /g/, /m/, /n/, /j/, /f/, /h/, /v/, /l/, /a/, /e/, /i/, /o/, /u/. Najčešće se nekorektan izgovor javlja kod glasova /s/, /z/, /c/, /š/, /ž/, /ć/, /č/, /dž/, /đ/, /lj/, /nj/, /nj/, /r/ (Prebeg-Vilke, 1991).

3.6. Jezični razvoj od 4. do 5. godine

Dječji jezični razvoj u razdoblju od 4. do 5. godina starosti očituje se u bogatom rečeničnom iskazu, odnosno upotrebi rečenica koje obiluju detaljima. Nadalje, dijete je sposobno održati dosljednost prema temi o kojoj se razgovara. Osim što je sklon pričaju priča dijete sluša druge te nerijetko miješa činjenice i maštu. Ponekad, ako ne razumije značenje riječi, pokazuje interes za njegovim otkrivanjem te nudi odgovore na pitanja *Koliko?* i *Kako?* Prilikom postavljanja pitanja djetetu o svrsi predmeta koje poznaje i kojima se služi, također spremno odgovara. Isto kao i u prethodnom razdoblju, dijete je još uvijek sklon misliti na glas te na taj način usmjeravati svoje radnje. Stoga, tijekom igre često priča sam sa sobom izražavajući svoje misli i osjećaje. Nedavne događaje i iskustva dijete povezuje i priča o njima, kao i duže priče, najčešće miješajući maštu. Posebno zadovoljstvo u ovom razdoblju djeca pokazuju prilikom šala i verbalnih nelogičnosti koje izriču odrasli kao i prilikom govornih igara nonsensnog sadržaja. Unatoč tome, često je sklon kako verbalnoj drskosti tako i prepirkama tijekom igre. Riječi poput *molim*, *hvala*, *izvoli*, *oprosti*, *dobro jutro* izgovara na poticaj odraslih.

Greške i nepravilnosti u izgovaranju glasova prisutne su i u ovom razdoblju, a najčešće se očituju u pogrešnom izgovaranju glasova /s/, /z/, /c/, čije se usavršavanje očekuje do 4, 5 godine. Osim toga, česte su pogreške izostavljanja početnog slova u riječi te premještanja slova unutar riječi. Glasove /l/ i /r/ četverogodišnje dijete bi trebalo pravilno izgovarati (Starc i sur., 2004).

Odrasle osobe trebale bi razumijeti govor četverogodišnjeg djeteta, koji bi u skladu s tim trebao biti gramatički ispravan. Prilikom komuniciranja govor djeteta je gotovo sličan govoru odraslih koji su skloni poticanju djeteta na razgovor tako što mu postavljaju poticajna pitanja te traže objašnjenja od djeteta za ono što trenutno radi. Zainteresirano dijete vrlo brzo će odgovoriti na postavljeno pitanje. Također, dijete pokazuje interes za značenje mnogih riječi te je sklon traženju objašnjenja za one riječi koje ne razumije. Razdoblje od 4. do 5. godine obilježeno je tečnim govorom djeteta, bez ponavljanja riječi. Prilikom oblikovanja rečenica sposobno je koristiti se svim vrstama riječi (Starc i sur., 2004).

3.7. Jezični razvoj od 5. do 6. godine

Sukladno prethodnom razdoblju petogodišnjaci govore gramatički ispravno te su sposobni razumijeti sve što im odrasli govore. Naime, ovo je razdoblje iznimno brzog razvoja dječjeg rječnika. Napredak u ovom razdoblju vidljiv je u razumijevanju postojanja pravila te pokazivanju empatije prema prijateljima (Starc i sur., 2004). Prilikom razvoja jezika i govora ključnu ulogu ima sluh i slušanje govora okoline. U skladu s tim, jasno je da se od roditelja kao primarnih skrbnika i poticatelja razvoja očekuje da razgovaraju s djecom tijekom raznih aktivnosti te na taj način razvijaju djetetovu pažnju i aktivno slušanje. Budući da prepoznaju prvo i zadnje slovo u riječima, s djecom u ovom razdoblju može se igrati poznata igra *kalodont* na način da djeca trebaju reći riječ na temelju posljednjeg slova prethodne riječi (Starc i sur., 2004).

Unatoč tome što u tvorbi i uporabi glasova uglavnom dolazi do ispravnog izgovora, ponekad se pojavljuju nesuglasice prilikom slaganja s drugim fonemima. Često u komunikaciji s drugima kako odrasle osobe tako i djeca imaju mogućnost saznati nove informacije. U skladu s tim, djeca u interakciji s okolinom osim što razvijaju govor, nadopunjuju svoj rječnik što pridonosi njihovom boljem razumijevanju složenijih rečenica. Djeca u dobi od pet godina koriste se svim vrstama riječi, dok se najčešće greške pojavljuju u slaganju subjekata i predikata. S ciljem objašnjavanja uzročno-posljedičnih veza koriste se veznicima prilikom oblikovanja rečenica. Komparacija pridjeva također ima izuzetnu ulogu u ovom razdoblju, a očituje se u djetetovoj sposobnosti pravilnog kompariranja pridjeva, primjerice *lijep – ljepši – najljepši* (Starc i sur., 2004). Također, djeca su u ovom razdoblju voljna glumiti, izmišljati igrokaze, istovremeno zabavljajući se i razvijajući govor (Sheridan, 1997). Izražavanje misli djeca ostvaruju komunikacijom, kako s odraslima tako i s vršnjacima. Sposobna su pričati o bližoj i daljoj prošlosti, a posebno uživaju u čitanju priča te odgonetavanju i smišljanju različitih zagonetki. Tijekom igre sklona su izdavanju naredbi drugoj djeci, posebno onoj mlađoj od sebe. Zahtijevaju uvažavanje govorom izrečenih stavova, mišljenja i želja te uživaju u izmišljanju rime i igri riječima (Starc i sur., 2004).

Budući da se razvoj jezika i artikulacija usporedno razvijaju, šestogodišnja djeca urednog jezičnog razvoja trebala bi sve glasove jasno i razumljivo izgovarati. Također, u toj dobi djeca počinju razumijevati i uspoređivati zvukove (tiho – tiše, glasno – glasnije). Povezujući zvuk s njegovim izvorom, prepoznaju o kojem je zvuku riječ (padanje kiše, puhanje vjetra i sl.) (Starc i sur., 2004). Zahvaljujući iznimno bogatom rječniku,

šestogodišnjaci su skloni objašnjavanju riječi tako što opisuju njihove funkcije. Također, pri opisivanju događaja koriste se složenijim rečenicama, gramatički ispravno, točnim izgovaranjem svih riječi sadržanih u opisu. Prisutno je proširivanje rečenica, najčešće zbog sve učestalijeg korištenja veznika, primjerice *i, ili, a, ali, onda* i sl. (Starc i sur., 2004).

Obogaćivanje prepričavanja priča i događaja raznim detaljima, ukazuje na to da je dijete razvilo svoj govor. Također, još uvijek rabi govor prilikom verbalnog planiranja različitih aktivnosti, posebno igre. Pojavljuje se zanimanje za slova i brojeve, što se očituje u rješavanju radnih listova. Unatoč tome što su u ovom razdoblju djeca sklona vlastitom hvalisanju i grđenju odraslih osoba, napredak u odnosu na prethodno razdoblje vidljiv je u samoiniciranom korištenju riječi: *molim, hvala, izvoli i oprost* (Starc i sur., 2004).

4. DJETETOV JEZIČNI RAZVOJ U KONTEKSTU SOCIO-EMOCIONALNE VEZE S MAJKOM

Znanstveno područje psihologije roditeljstva intenzivno istražuje i analizira socio-emocionalnu vezu između roditelja i djece, posebice između majke i djeteta, kako prije tako i poslje rođenja. Riječ je o prethodno definiranom i pojašnjenom pojmu privrženosti koji u velikoj mjeri utječe na djetetov razvoj u budućnosti, odnosno o snažnoj emocionalnoj privrženosti koja se uspostavlja na obostrano zadovoljstvo između skrbnika i djeteta, u pravilu između majke i djeteta te oca i djeteta. Ovaj će se pregled toga fenomena usredotočiti na vezu djeteta i majke.

Naime, emocije, kao i njihove razvojne promjene tijekom prve godine života djeteta nije moguće proučavati a da u središtu razmatranja nije odnos između djeteta i roditelja, može se reći da je to prvi i jedini vjerodostojni izvor za prikupljanje podataka o razvojnom putu dječjih emocija (Ljubešić, 2005). Prva je godina djetetova života ključna budući da o njoj ovisi kvaliteta djetetova socio-emocionalnog funkcioniranja. To je godina u kojoj dijete uspostavlja privrženost s majkom. Obećavajući su preduvjeti za nastanak pozitivne emocionalnosti i samoregulacije kod djeteta uspostavljanje kvalitetne privrženosti, odsutnost stresa i depresivnosti kod majke, majčina toplina i pozitivna emocionalnost te povezanost majke i djeteta (Čudina-Obradović i Obradović, 2006). Ta se povezanost očituje i u majčinom izrazito brzom spoznavanju razlika između plača djeteta u različitim situacijama te prilagođavanju ponašanja djetetovim potrebama (Starc i sur., 2004). To potvrđuje i projekt Priscile Dunstan¹. Naime, Priscila Dunstan ustanovila je postojanje različitih obrazaca plača, odnosno da dijete ne proizvodi uvijek jednak zvuk prilikom plakanja. Riječ je o pet različitih univerzalnih zvukova koje bebe proizvode, a koje se temelje na urođenim refleksima poput sisanja, zijevanja i podrigavanja. Na različite načine, različitim glasanjem, dijete plače kad želi poručiti: „Gladan sam!“; „Spava mi se!“; „Neudobno mi je!“; „Imam grčeve/probavne smetnje!“; „Trebam se podrignuti!“ Tom se je metodom prepoznavanja djetetovih potreba moguće koristiti samo ako se pažljivo oslušuju zvukovi koje beba proizvodi, a koji prethode intenzivnom plaču iz kojeg se može raspoznati o kojem je zvuku riječ. U skladu s tim, temelj za uspješan razvoj djetetovih emocionalnih, socijalnih i intelektualnih vještina jest upravo intenzivna emocionalna veza između djeteta i roditelja uspostavljena u djetinjstvu (Valjan

¹ <http://www.dunstanbaby.com/>

Vukić, 2009). Autorica Gligora (2003) ističe važnost skladne interakcije između djeteta i roditelja, kako za razvoj svih djetetovih sposobnosti tako i za razvoj njegove osobnosti u cjelini. Također, prethodno navedeno potvrđuje i istraživanje u kojem se proučavala stalnost odrasle osobe, prvenstveno majke, u odnosu na druge objekte. Istraživanje pokazuje kako su djeca majki osjetljivih na potrebe svoje djece, mnogo prije spoznala stalnost majke u odnosu na druge objekte, ali i stalnost objekata, u odnosu na djecu manje osjetljivih majki (Miljak, 1984). Brojni autori potvrđuju da skladan odnos između majke i djeteta utječe na kognitivni, socijalni i emocionalni razvoj djeteta (Miljak, 1984; Brajša-Žganec, 2003).

Djetetov razvojni put uvelike je određen odnosima roditeljskih odgojnih metoda i djetetova temperamenta. Djetetov urođeni temperament koji izaziva specifične reakcije okoline, a one potkrepljuju urođene emocionalne osobine djeteta, utječe na pozitivnost ili negativnost djetetove emocionalnosti (Eisenberg i sur., 2005; Rothbarth i sur., 2000; prema Čudina-Obradović i Obradović, 2006). Optimalni socio-emocionalni razvoj djeteta postiže se roditeljskim dosljednim reagiranjem na djetetovo ponašanje, pozitivnim, emocionalno ugodnim i smirujućim reakcijama. S druge strane, neprimjereno ponašanje i emocionalno izražavanje kod djece može biti uzrokovano roditeljskom depresivnošću i izrazito burnom reagiranju na djetetovo ponašanje (Čudina-Obradović i Obradović, 2006). Početkom razumijevanja i uporabe govora između prve i treće godine djetetova života najvažniji utjecaj na socio-emocionalni razvoj djeteta ima način komuniciranja s roditeljima, posebice prilikom rješavanja sukoba. Djeca čiji roditelji sukobe rješavaju zajedno s njima, pružajući im objašnjenja i prijedloge za poboljšanje odnosa, pokazuju najbolju kvalitetu socio-emocionalnog razvoja (Čudina-Obradović i Obradović, 2006). Nižu razinu socijalne kompetentnosti pokazuju djeca kojima roditelji pokušavaju što više umanjiti emocionalne reakcije. Također, kontinuirano ljuti i gnjevni roditelji nepovoljno utječu na socio-emocionalni razvoj djece, a osim toga upućuju na roditeljsko loše razumijevanje emocija. Isto tako, česta izloženost roditeljskoj ljutnji ometa proces učenja dječjeg interpretiranja emocija (Brajša-Žganec, 2003).

Nekolicina istraživanja pokazala je da djeca čiji su roditelji razvili veliku emocionalnu bliskost s njima, ostvaruju najbolju socio-emocionalnu prilagođenost i kognitivnu razvijenost, za razliku od djece čiji su roditelji manje emocionalno osjetljivi i u manjoj mjeri zadovoljavaju potrebe djeteta. Nadalje, povučenost djeteta izazivaju roditelji koji previše nadziru djecu i naređuju im, s druge strane, agresivnost kod djece često je

izazvana roditeljskim stilom koji obilježava izrazito malo postavljanja zahtjeva te rijetko i oskudno davanje uputa (Čudina-Obradović i Obradović, 2006).

Unatoč tome što se do sada naglasak stavljao na majku kao primarnog odgojitelja u odnosu na oca, danas je potpuno jasno da su za cjeloviti djetetov razvoj podjednako važni i majka i otac. Prilikom toga, u obzir treba svakako uzeti različiti utjecaj majke, odnosno oca na dijete (Ljubetić, 2007). Socio-emocionalna veza koju dijete uspostavlja s oba roditelja već u najranijem razdoblju života predstavlja temelj djetetova cjelokupnog razvoja (Kihak, 2013).

4.1. Razlike između majki i očeva u komunikaciji s djecom

Istraživanja su pokazala da i odrasli i starija djeca mijenjaju aspekte svoga govora prilikom razgovaranja s malom djecom, i to na način koji čini učenje jezika lakšim (prema Vasta i sur., 2005). Isto tako provedena su brojna istraživanja u čijem su središtu, prije svega, spolne razlike u komunikaciji roditelja s djecom. U skladu s time, nalazi istraživanja ukazuju na to da postoje sličnosti između majki i očeva u komunikaciji s djecom, ali i područja u kojima se ta dva komunikacijska stila znatno razlikuju (Abkarian i sur., 2003; prema Lovas, 2011).

Naime, pokazalo se kako majke u usporedbi s očevima više govore djeci, više podržavaju dječji govor, u njihovom govoru je prisutno više niječnih oblika nego u govoru očeva te manje od očeva koriste smjernice i informativni govor. Također, razlike su uočljive i u stupnju iniciranja razgovora na određenu temu. U skladu s time, majke pokazuju više razumijevanja te se vraćaju na temu koja je u središtu zanimanja djeteta, dok su očevi skloniji držati monologe na određenu temu (Lanvers, 2004). Zanimljivo je da očevi prilikom razgovora s djecom koriste složeniji jezični model te raznolikiji rječnik (Flippin, Crais, 2011). Nadalje, prilikom usporedbe očeva i majki, očevi su skloniji prilikom razgovora s djecom upotrebljavati kako rijetke i apstraktne riječi, tako i upitne rečenice (Lovas, 2011). Sigurno je da se takav složeniji pristup i upotreba jezika od strane oca kao jezičnog modela odražava na jezični razvoj djece (Flippin, Crais, 2011). U skladu s time, nalazi istraživanja pokazuju da očevi takvim govorom upućenim djeci i razgovorom s djecom mogu poticati razvoj dječjeg rječnika (Flippin, Crais, 2011). S druge strane, poneki nalazi ukazuju na to da očevi u usporedbi sa majkama mnogo manje razgovaraju s mlađom djecom (Leaper i sur., 1998,

Davison i Snow, 1995; prema Lovas, 2012). Osim toga, navodi se kako očevi ulažu znatno više napora kako bi kontrolirali situaciju te usmjeravali dječje ponašanje (Lanvers, 2004). Nadalje, u razgovoru s djecom, očevi se često koriste potvrdnim riječima, a majke su sklonije ponavljanju djetetovih iskaza s ciljem pokazivanja razumijevanja (TamisLeMonda, Baumwell, Cristofaro, 2012).

Poznato je kako se odrasle osobe maloj djeci obraćaju na specifičan način, odnosno prilagođavaju svoj govor, a to se naziva govorom usmjerenim na dijete (GUD). Riječ je o obliku komunikacije koji karakteriziraju kratke rečenice visoke intonacije, naglašeni izrazi, jasni izgovor, pauze između pojedinih dijelova govora, jasne geste koje podržavaju verbalno značenje i ponavljanja novih riječi u različitim kontekstima (prema Berk, 2015). Rezultati istraživanja GUD-a u razdoblju od 7. do 16. tjedana starosti života djeteta ukazuju na to da se očevi koriste više DA/NE pitanjima, više zahtjevaju te daju smjernice, za razliku od majki, ali zato provode manje vremena s djecom (Lanvers, 2004). S druge strane, brojna istraživanja upućuju na to da su majke te koje prilikom govora usmjerenog na dijete češće mijenjaju visinu glasa za razliku od očeva koji to čine rjeđe (Lovas, 2011).

Brojna istraživanja bavila su se utjecajem socio-ekonomskog statusa roditelja na razlike između majki i očeva u komunikaciji s djecom, kao i na jezični razvoj djeteta u predškolskoj dobi. Naime, nalazi provedenih istraživanja ukazuju na to da je čak 70% i 80% očeva nižeg socio-ekonomskog statusa iznimno aktivno uključeno u živote svoje djece svakodnevnim rutinama poput hranjenja, presvlačenja, igranja i sl. (TamisLeMonda i sur., 2012). Nalazi istog istraživanja upućuju i na to da djeca iz obitelji s nižim prihodima stječu siromašniji rječnik od djece iz obitelji s višim prihodima. Isto tako, zaključeno je da djeca iz obitelji s nižim prihodima pri polasku u prvi razred osnovne škole imaju oskudniji rječnik od djece koja dolaze iz obitelji s višim prihodima.

Kada je riječ o razlikama u komunikaciji roditelja s obzirom na spol djeteta, provedena su brojna istraživanja, jedno od njih ističe kako su majke sklone više razgovarati s kćerima nego sa sinovima, što rezultira većoj izloženosti kćeri bogatijem jezičnom iskustvu (Lanvers, 2004; Lovas, 2011). Isto tako, jasno je uočljiva razlika u razgovoru između majke i kćeri te majke i sina. Majke u razgovoru sa kćerima više podržavaju njihov govor te se koriste s više uputa i jezično restriktivnih elemenata nego li sa sinovima. S druge strane, očevi se koriste kognitivno složenijim jezikom sa sinovima nego li s kćerima. Nadalje, majke od najranije dobi više imitiraju vokalizacije kćeri nego sinova te u prvoj godini djetetova života

više sudjeluju u razgovorima s kćerima, dok sinovima više upućuju komentare te se služe riječima koje privlače njihovu pažnju (Lovas, 2011). Zanimljivo je da se majke u razgovoru s kćerima više koriste niječnim izrazima, imperativima i poticanjima nego li što isto čine sa sinovima (Lanvers, 2004). Istraživanjem koje je proveo Lovas (2011) na temu komunikacije roditelja s djecom od dvije godine starosti ustanovljeno je da majke više od očeva razgovaraju s kćerima, no oni pri razgovoru s kćerima imaju veću prosječnu duljinu iskaza nego majke.

Djeca u dobi od jedne godine i tri mjeseca i jedne godine i devet mjeseci više razgovaraju s majkama te se ne trude poraditi na prekidima komunikacije što se javljaju tijekom razgovora s očevima. Porastom dobi, konkretno od druge godine života, djeca pokazuju više samoispravljanja pri nesporazumima u razgovorima s očevima, a u nesporazumima s majkama sklona su proširivati svoj iskaz (Lanvers, 2011). S druge pak strane, postoje istraživanja koja ukazuju da djeca više razgovaraju i koriste različite vrste riječi u razgovoru s očevima nego li što to čine s majkama (TamisLeMonda i sur., 2012).

Prethodno izložene nalaze različitih rezultata istraživanja različitosti u komunikaciji majki i očeva s djevojčicama i dječacima te djevojčica i dječaka s majkama i očevima moguće je objasniti time da će način roditeljskog razgovora s djecom ovisiti o dječjem ponašanju, vlastitim uvjerenjima te količini vremena koje roditelj i dijete provode zajedno. Isto tako na dječji razgovor s roditeljima utječe dječja biološka spremnost za verbalnu komunikaciju, kao i roditeljska ponašanja prilikom razgovora (Lovas, 2011).

4.2. Prenatalni čimbenici i djetetov jezični razvoj

Budući da prenatalni razvoj predstavlja osnovu za daljnji cjeloživotni razvoj, iznimno je važno znati kako zaštititi dijete, koliko je god to moguće, kako bi se izbjeglo štetno djelovanje na njegov cjelokupni, a time i jezični razvoj. U skladu s time, majka je ta od koje se prije svega očekuje osvještenost o mogućnosti štetnih utjecaja na dijete te intervencija zaštite. U nastavku rada iznose se podatci o povezanosti majčine navike pušenja, konzumiranja alkohola i opojnih sredstava; prehrane te specifičnih čimbenika, npr. izloženost jeziku i glazbi, te djetetova jezičnoga razvoja.

4.2.1. Majčina navika pušenja, konzumiranja alkohola i opojnih sredstava

Opojna sredstva, poput kokaina, mijenjaju neurobiološki sustav koji je temelj stjecanja jezika. Istraživanja to potvrđuju kod djece čije su majke konzumirale opojna sredstva tijekom trudnoće (Landi i sur., 2017; prema Smokrović, 2018). Unatoč oskudnom broju istraživanja o povezanosti majčine navike pijenja alkohola tijekom trudnoće na jezični razvoj djeteta, zaključeno je da su djeca takvih majki pokazivala kašnjenje u razvoju jezika. Budući da izloženost alkoholu uzrokuje strukturne i funkcijske nepravilnosti u mozgu, nedostaci u verbalnom učenju i funkcioniranju memorije povezani su s jezičnom sposobnošću te dolazi do kašnjenja u jezičnom razvoju (Cone-Wesson, 2005; prema Smokrović, 2018). Također je i prenatalna izloženost duhanskome dimu povezana s promjenama u fiziologiji mozga, što predstavlja dodatan rizik za razvojne probleme u budućnosti (Key i sur., 2007; prema Smokrović, 2018).

4.2.2. Majčina prehrana

Može se reći da kvaliteta majčine prehrane ima važan učinak kako na fetus tako i na novorođenče (Vasta i sur., 2005). Za ispravno funkcioniranje fetusovih stanica ključnu ulogu imaju hranjive tvari kojima ga majka opskrbljuje. Unatoč tome što je naglašena važnost korištenja folne kiseline tijekom trudnoće, trudnice je često ne uzimaju. Istraživanje Vitale i sur. (2009; prema Smokrović, 2018) pokazalo je da su u većem broju folnu kiselinu uzimale trudnice koje su bile višeg stupnja obrazovanja, negoli one nižeg stupnja obrazovanja. Redovno korištenje multivitamina s folnom kiselinom pogoduje smanjenju rizika za nastanak rascjepa usne i nepca, što iznimno utječe na govorne mogućnosti (Huljev, Frković, 2015; prema Smokrović, 2018).

4.2.3. Izloženost glazbi

Posebno se ističe uloga prenatalnog utjecaja glazbe na razvoj jezika nakon rođenja djeteta, a njezini učinci slijede u prikazu istraživanja u nastavku. Općenito gledajući, glazba se povezuje sa smanjenjem prenatalne anksioznosti i depresije, dok se izloženost glazbi povezuje sa smanjenjem plača prijevremeno rođene djece te s poboljšanjem fizioloških procesa (Keith i sur., 2009; prema Smokrović, 2018). Partanen i suradnici (2013; prema

Smokrović, 2018) ispitivali su vezu moždane aktivnosti djece s njihovom izloženošću glazbi u trećem tromjesečju trudnoće. Kada im se pustila glazba koju su slušali u prenatalnom razdoblju, netom nakon rođenja i u dobi od četiri mjeseca, glazbi izložena djeca pokazala su pojačanu aktivnost mozga. S druge strane, kada bi im se pustila glazba s ponekim promijenjenim notama, moždana aktivnost bila bi smanjena. Na temelju provedenog istraživanja autori naglašavaju da izloženost buci stoga može imati negativan učinak. Budući da prenatalna izloženost utječe na odgovore mozga mjesecima poslije rođenja, izlaganje djeteta poticajnom zvučnom okruženju može biti korisno za stimuliranje razvoja slušne obrade.

4.2.4. Izloženost jeziku

Unatoč tome što većinu vremena u prenatalnom razdoblju djeca provode spavajući, sposobni su memorirati određene značajke zvuka (o čemu je bilo govora u prethodnom dijelu ovoga rada). Ključno razdoblje za početak fetalnog slušnog učenja je oko 27. tjedna trudnoće (usp. Smokrović, 2018). Brojna su istraživanja (isto) pridonijela otkriću sljedećih spoznaja povezanih s izloženosti djece zvukovima, glasovima i jeziku u prijerodnom razdoblju:

1. Neuralni tragovi pamćenja stvaraju se slušnim učenjem prije rođenja. Partanen i suradnici (2013 prema Smokrović, 2018) utvrdili su pojačana aktivnost mozga novorođenčadi koja je zvukovima bila izložena prenatalno, a postojala je i značajna korelacija između količine izloženosti i aktivnosti mozga, pri čemu je količina izloženosti pozitivno povezana s aktivnošću mozga. Također, potvrđeno je kako prenatalni zvukovni doživljaji imaju izniman utjecaj na ispravnost slušne diskriminacije mozga, što za posljedicu može imati značajno olakšavanje usvajanja jezika tijekom djetinjstva.

2. Novorođenče među glasovima koje prepoznaje preferira one kojima je bilo najčešće izloženo prije rođenja (u pravilu majčin glas). Istraživanja (Querleu i sur., 1984; Ockleford i sur., 1988; Damstra-Wijmeng, 1991; Heppera i sur., 1993 sve prema Smokrović, 2018) su pokazala da su djeca odmah po rođenju pokazivala više reakcija na majčin glas u odnosu na druge glasove te da su pri izlaganju majčinu glasu i glasu nepoznate osobe imala različitu frekvenciju srca. Naime, prilikom izlaganja majčinu ili očevu glasu frekvencija srca je znatno smanjena negoli kada je dijete izloženo glasu nepoznate osobe. To dokazuje fetalnu

percepciju vanjskih zvukova te utjecaj prenatalne izloženosti glasovima na proces razvoja privrženosti.

4.3. Uloga majke u poticanju dječjeg jezičnog razvoja

Poglavlje *Teorije dječjeg jezičnog razvoja* objašnjava problematiku usvajanja jezičnih struktura kao prijepor između vanjskih procesa i unutarnjih procesa determiniranih prirođenim jezičnim sredstvima djeteta koji minimalno ovise o okolini. Ipak, danas prevladava mišljenje kako je usvajanje govora, kompromis između bioloških preduvjeta za usvajanje govora i međudjelovanja s okolinom (usp. Blaži, 1994). Poznato je kako se pojam okoline u početku uglavnom odnosi na majku s kojom dijete provodi najviše vremena. Odnos djeteta i majke u kontekstu dječjeg jezičnog razvoja podrazumijeva dinamički proces koji uključuje aktivno sudjelovanje kako majke tako i djeteta, pri čemu majka i dijete kontinuirano mijenjaju uloge govornika i slušatelja. Nadalje, njihov međusobni odnos uključuje mijenjanje izraza lica, geste, uzimanje i oslobađanje daha, intonaciju i ritam govora, kontinuitet govora te pauze u govoru (Blaži, 1994). Povratnu informaciju od djeteta majka spoznaje praćenjem aktivnosti djeteta, razine njegove pažnje, tempa i trajanja njihove interakcije kao i kvalitete odgovora koji dobiva od djeteta. Također, povratna informacija iskazuje se djetetovim izrazom lica, osjećajem užitka, njegovim vokalnim, verbalnim i neverbalnim odgovorima, spremnošću da uzima ponuđeno i njegovom vlastitom inicijativom u komunikaciji (isto).

Unatoč tome što dijete po rođenju još uvijek ne razumije govor, majka je sklona da se obraća djetetu i upućuje mu govor. Koristeći djetetovo najranije biološko glasanje (plakanje, podrigivanje, i sl.) kao podražaj, majci se instiktivno čini da unapređuje komunikaciju koliko je to najbrže moguće (Blaži, 1994). Smatra se da je temelj konverzacije upravo u ovom najranijem međudjelovanju majke i djeteta. Izuzetno je važna činjenica da majčino ponašanje nikada nije ponašanje nasumce. Naime, majka postavlja mnogo pitanja, nakon kojih slijede pauze koje ukazuju djetetu da se od njega očekuje odgovor na postavljeno pitanje. U komunikaciji s djetetom, majka proizvodi glasove ljudskoga govora, a dijete će izgovarati glasove koji su nalik onima koje je izgovorila majka, dok će s vremenom biti sve sklonije da te glasove proizvodi češće no druge. Također, postupno će otkriti da mu produkcija tih glasova predstavlja zadovoljstvo, kao i da ga dovodi do željenih odgovora roditelja, što u konačnici pridonosi njihovom aktivnom korištenju (isto).

U ranijem dijelu rada istaknuto je kako odrasle osobe prilagođavaju govor u komunikaciji s djecom, što je poznato kao govor usmjeren na dijete (GUD). Istraživanja ukazuju na to da djeca čije se majke prilikom razgovora s njima koriste izražajnim i melodičnim govorom, bolje shvaćaju pragmatička nego semantička značenja u govoru (prema Blaži, 1994). Nadalje, djeca pružanjem povratne informacije pomažu odraslima, koji im se obraćaju, u oblikovanju jezičnog ponašanja. Konkretno, najčešće je riječ o zadržavanju pogleda, treptanju, klimanju glavom i sl. U skladu s tim, majka u međudjelovanju s djetetom može i procijeniti stanje djetetova jezičnog i spoznajnog razvoja. Pri analizi govora između odraslih i govora između odraslih i djece u dobi od dvije godine pokazalo se da su najučestalije kategorije govora odraslih prema djeci bile zapovijedi i pitanja, rjeđe su bile izjavne rečenice, a broj ponavljanja izraza značajno je opadao s porastom dječje dobi (isto). Zaključno, roditeljsko ohrabrivanje dječjega govornog izražavanja olakšava napredak djece u usvajanju govora.

Istraživanjem (Hoff-Ginsberg, 1986; prema Blaži, 1994) je utvrđeno da se majke u obraćanju djeci koriste više onim pitanjima koja traže objašnjenja, verbalne odgovore i pokušaje formuliranja složenijih rečenica, što rezultira ranijim stvaranjem takvih rečenica. Utvrđeno je i da su majke više od očeva sklone prilagođavanju načinu djetetova razgovora. U skladu s time, očevi predstavljaju djeci komunikacijski izazov koji ih priprema za komunikaciju s manje bliskim i nepoznatim osobama (Tomasello, Conti-Ramsder i Ewert, 1990 prema Blaži, 1994). Naime, djecu je nužno osposobiti za samostalnu komunikaciju u različitim životnim situacijama i kontekstima, kako s djecom, tako i s odraslima, s onima koji su im poznati i s onima koji to nisu.

No nije razgovor jedini način poticanja dječje komunikacije i ovladavanja jezikom. Dobar poticaj za to mogu biti i vizualni mediji, posebno slikovnice i njihovo zajedničko čitanje s djecom, te simbolička igra koja će potaknuti razvoj socijalnog međudjelovanja i govorne komunikacije (Miljak, 1984, 1986). Majčinska razrada i podrška samostalnom dječjem govoru pridonosi olakšavanju vještine pripovijedanja kod djece. Leyva, Reese, Grolnick i Price (2008) utvrdili su da je majčin govor upućen djeci povezan s dječjim zajedničkim i samostalnim pripovijedanjem.

Brojna istraživanja ukazuju na važnu ulogu zajedničkog čitanja knjiga za dječji spoznajni, emocionalni i socijalni razvoj, ali još više na važnost pripovijedanja djeci. Ziv, Smadja i Aram (2012) utvrdili su da tijekom pripovijedanja majke više razrađuju sadržaj i

probleme priče, referirajući se na kognitivna stanja likova, nego tijekom čitanja pripovjedaka. Nalazi sugeriraju da pripovijedanje potiče bogate rasprave o važnim sociokognitivnim elementima. Odgojitelji i roditelji bi trebali biti svjesni doprinosa čitanja i pripovijedanja knjiga s obzirom na jedinstveni potencijal knjiga da potaknu razgovor.

Rana iskustva djece s knjigama predviđaju njihov kasniji uspjeh u čitanju. Interaktivni stil čitanja, poznatiji pod nazivom *dijaloško čitanje*, posebno je koristan za razvoj pismenosti. Razvojem medija danas se sve češće govori o elektroničkim knjigama (e-knjigama) te sličnim aplikacijama koje su dizajnirane za podučavanje predškolske djece preliterarnim vještinama, no tek treba istražiti utjecaj te vrste knjiga. Nema puno istraživanja koja se bave tom problematikom, no istraživanje koje su proveli Parish-Morris, Mahajan, Hirish-Pasek, Michnick Golinkoff i Fuller Collins (2013) ukazalo je na manjkavosti e-knjige u odnosu na tradicionalnu, posebno kad se radi o dječjem razumijevanju priče.

Istraživanje koje su proveli Kuchirko, Tamis-LeMonda, Luo i Liang (2015) proučavalo je razvojne promjene u pitanjima koje su majke postavljale tijekom interakcija s djecom pri „čitanju“ knjige bez riječi *Frog, Where are You?* Pitanja majki kodirana su kao referentna (npr. „Što je to?“), specifična za priču (npr. „Gdje dječak traži žabu?“) i otvorena (npr. „Što će se dalje dogoditi?“). Primijećeno je da su majke smanjile korištenje referentnih pitanja u komunikaciji s djecom od četiri i pet godina, a pokazala se povećana učestalost pitanja specifičnih za priču s povećanjem dobi djeteta. S druge strane, pokazala se smanjena učestalost otvorenih pitanja u dobi između četiri i pet godina. Zaključno, s dobi djece mijenjaju se vrste majčinih pitanja koja se odnose na dječje pripovijedanje.

5. ZAKLJUČAK

Djetetov jezični razvoj nije moguće promatrati izolirano od ostalih područja njegova razvoja. U skladu s tim, ovaj rad izlaže uredan rani razvoj djeteta s naglaskom na jezičnom, socijalnom i emocionalnom razvoju. Isto tako, djetetov cjelokupni razvoj nije moguće promatrati izolirano od okoline u kojoj odrasta. Prije polaska u predškolsku ustanovu, djetetovu okolinu u ranom djetinjstvu sačinjavaju njegovi roditelji i cjelokupna obitelj. U ovom radu naglasak je na ulozi majke u procesu dječjega ovladavanja govorom, razgovorom i pripovijedanjem, odnosno jezikom i jezičnom komunikacijom.

Specifičnost socijalnog razvoja u prve dvije godine života očituje se u uspostavljanju odnosa između dojenčeta i nekoliko najznačajnijih pojedinaca, kao što su majka, otac, braća i sestre. Unatoč tome što je riječ o uskom krugu osoba s kojima dijete najčešće ostvaruje kontakt, ističe se utjecajnost i dugoročni učinak inicijalnih odnosa na djetetov socijalni razvoj, razvoj osobnosti te kognitivni razvoj. Rani socijalni razvoj može uključivati psihološke procese koji su različiti od onih koji se javljaju kasnije u životu, budući da djeca razvijaju jake emocionalne veze lakše i intenzivnije tijekom dojenačkih godina.

Naime, dio rada koji se odnosi na emocionalni razvoj ističe pojam privrženosti koji je karakterističan za rano razdoblje djetetovog života. Takvu emocionalnu vezu dijete najčešće ostvaruje sa svojim roditeljima, a najviše se po pitanju privrženosti govori o odnosu djeteta i majke. Emocije kao i njihove razvojne promjene tijekom prve godine života djeteta nije moguće proučavati a da u središtu razmatranja nije odnos između djeteta i roditelja, može se reći da je to prvi i jedini vjerodostojni izvor za prikupljanje podataka o razvojnom putu dječjih emocija. Kvaliteta privrženosti skrbniku ima dalekosežne posljedice za djetetov osjećaj sigurnosti i sposobnost formiranja veza s povjerenjem. Postupnim rastom i sazrijevanjem djece, ona su sve manje ovisna o fizičkoj blizini skrbnika, a sve više o osjećaju povjerenja koji osigurava dostupnost i osjetljivost skrbnika kada su najviše potrebni.

Urednom jezičnom razvoju djeteta pridonosi zdravo ostvarenje socioemocionalnih veza s okruženjem, posebno s majkom kao primarnim skrbnikom. Budući da djetetov jezični razvoj svoje korijene ima u prenatalnom razdoblju, upravo to razdoblje i odluke majke u njemu utječu povratno na dječji jezični razvoj. U radu je predstavljen utjecaj majčinih životnih navika u tom razdoblju te specifični utjecaji izloženost majke i djeteta jeziku i glazbi. Zaključuje se da je potrebna iznimna osvještenost majke na moguće štetne utjecaje već u

prenatalnom razdoblju, s obzirom na to da je njihovo djelovanje na dijete dokazano različitim istraživanjima. Isto tako, zaključuje se da je djecu potrebno izlagati glazbi u prenatalnom razdoblju zbog mnogostrukog pozitivnog utjecaja kao i zvukovima te biranim jezičnim obrascima. S obzirom na to da i prije rođenja djeca formiraju neuronske mreže osjetljive na svojstva majčinog glasa i materinskog jezika ukazuje se na važnost i izniman utjecaj majke u djetetovom jezičnom razvoju.

Pronalaženjem i analiziranjem istraživanja na području uloge majke, odnosno socio-emocionalne veze koju uspostavlja s djetetom i utjecaju te veze na dječji jezični razvoj zaključuje se da je utjecaj majke izniman. Zapravo, bez primjereno uspostavljene socio-emocionalne veze s majkom, djetetu prijeti opasnost ne samo u području jezičnog razvoja, već i cjelokupno gledano. Moć tog odnosa u velikoj mjeri definira osobnost svakog pojedinca. Najveći broj istraživanja u ovom području ukazuje na važnost čitanja, ali ne čitanja djeci nego čitanja s djecom. Upravo u toj aktivnosti ostvaruje se harmonija socio-emocionalne veze između majke i djeteta te vrijedan doprinos urednom jezičnom razvoju.

LITERATURA

1. Andrešić, D., Benc Štuka, N., Gugo Crevar, N., Ivanković, I., Mance, V., Mesec, I., Tambić, M. (2009). *Najčešći poremećaji jezičnogovorne komunikacije djece predškolske dobi*. Priručnik za roditelje, odgojitelje, pedijatre i sve koji prate razvoj djece. Zagreb: Hrvatsko logopedsko društvo, Sekcija predškolskih logopeda grada Zagreba.
2. Andrešić, D., Benc Štuka, N., Gugo Crevar, N., Ivanković, I., Mance, V., Mesec, I., Tambić, M. (2010). *Kako dijete govori?.* Zagreb: Planet Zoe d.o.o.
3. Apel, K., Masterson, J. J. (2004). *Jezik i govor od rođenja do 6. godine*. Lekenik: Ostvarenje.
4. Berk, L. (2015). *Dječja razvojna psihologija*. Zagreb: Naklada Slap.
5. Blaži, D. (1994). Utjecaj okoline na razvoj govora kod djece. *Defektologija*, 30 (2), 153-160.
6. Blaži, D. (2003). Rani jezični razvoj. U M. Ljubešić (Ur.) *Biti roditelj: model dijagnostičko-savjetodavnog praćenja ranoga razvoja dječjeg razvoja i podrške obitelji s malom djecom* (str. 110-133). Zagreb: Državni zavod za zaštitu obitelji, ministarstva i mladeži.
7. Brajša-Žganec, A. (2003). *Dijete i obitelj: emocionalni i socijalni razvoj*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
8. Curenton, S., M., Keneddy, S. (2013). *Comparison of Shared Reading versus Emergent Reading: How the Two Provide Distinct Opportunities for Early Literacy*. New Brunswick: Rutgers University.
9. Čudina-Obradović, M., Obradović, J. (2006). *Psihologija braka i obitelji*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
10. Dunstan Baby Language, <https://www.dunstanbaby.com/> (Pristupljeno: 24. travnja 2020.)
11. Filippin, M., Crais, E.R. (2011). The need for more effective father involvement in early autism intervention: A systematic review and recommendations. *Journal of Early Intervention*, 33 (1), 24-50.
12. Gligora, J. (2003). Oblici izravnoga rada i odaziv obitelji s malom djecom. U M. Ljubešić (Ur.) *Biti roditelj: model dijagnostičko-savjetodavnog praćenja ranoga razvoja dječjeg razvoja i podrške obitelji s malom djecom* (str. 247-255). Zagreb: Državni zavod za zaštitu obitelji, ministarstva i mladeži.

13. Hoff, E. (2009). *Language development*. Wadsworth: Cengage Learning.
14. Hwang, P., Nilsson, B. (2000). *Razvojna psihologija od fetusa do odraslog*. Sarajevo: Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu.
15. Kihak, K. (2013). Uloga socio-emocionalne veze između majke i djeteta u govorno-jezičnom razvoju. Diplomski rad. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
16. Kovačević, M. (1996). Pomaknute granice ranoga jezičnoga razvoja: okvir za novu psiholingvističku teoriju. *Suvremena lingvistika*, 41-42 (1-2), 309-318.
17. Kuchirko, Y., Tamis-LeMonda, C. S., Luo, R., Liang, E. (2015). „What happened next?\": Developmental changes in mothers' questions to children. *Journal of Early Childhood Literacy*, 0 (0), 1 – 24.
18. Kuvač Kraljević, J. (2015). *Priručnik za prepoznavanje i obrazovanje djece s jezičnim teškoćama*. Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
19. Lanvers, U. (2004). Gender in discourse behavior in parent-child dyads: a literature review. *Child: Care, Health & Development*, 30 (5), 481-493.
20. Leyva, D., Reese, E., Grolnick, W., Price, C. (2008). Elaboration and Autonomy Support in Low-Income Mothers' Reminiscing: Links to Children's Autobiographical Narratives. *Journal of Cognition and Development*, 9 (4), 364 – 389.
21. Likierman, H., Muter, V. (2007). *Pripremite dijete za školu*. Lekenik: Ostvarenje.
22. Lovas, G. (2011). Gender and patterns of language development in mother-toddler and father-toddler dyads. *First Language*, 31 (1), 83-108.
23. Ljubešić, M. (2005). Stimulacija emocionalnog razvoja djece. *Hrvatski časopis za javno zdravstvo*, 1 (2).
24. Ljubetić, M. (2007). *Biti kompetentan roditelj*. Zagreb: Mali profesor.
25. Miljak, A. (1984). *Uloga komunikacije u razvoju govora kod djece predškolske dobi*. Zagreb: Školske novine.
26. Miljak, A. (1986). *Interakcija i komunikacija djece u drugoj i trećoj godini života u odgojnim grupama*. Zagreb: Institut za pedagoška istraživanja, OOUR Pedagoške znanosti, Filozofski fakultet Zagreb.
27. Parish-Morris, J., Mahajan, N., Hirshi-Pasek, K., Michnick Golinkoff, R., Fuller Collins, M. (2013). Once Upon a Time: Parent – Child Dialogue and Storybook Reading in the Electronic Era. *International Mind, Brain, and Education Society and Blackwell Publishing*, 7 (3), 200 – 211.
28. Posokhova, I. (2008). *Razvoj govora i prevencija govorenih poremećaja u djece*. Buševac: Ostvarenje.

29. Prebeg-Vilke, M. (1991). *Vaše dijete i jezik: materinski, drugi i strani jezik*. Zagreb: Školska knjiga.
30. Sheridan, D. M. (1998). *Dječji jezični razvoj od rođenja do pete godine*. Zagreb: Educa.
31. Smokrović, J. (2018). Prenatalni utjecaj na govorno-jezični razvoj. Diplomski rad. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
32. Starc, B., Čudina-Obradović, M., Pleša, A., Profaca, B., Letica, M. (2004) *Osobine i psihološki uvjeti razvoja djeteta predškolske dobi: priručnik za odgojitelje, roditelje i sve koji odgajaju djecu predškolske dobi*. Zagreb: Golden marketing - Tehnička knjiga.
33. Šego, J. (2009). Utjecaj okoline na govorno-komunikacijsku kompetenciju djece, jezične igre kao poticaj dječjem govornom razvoju. *Govor*, 26 (2), 119-149.
34. Škarić, I. (1988). *Govorne poteškoće i njihovo uklanjanje*. Zagreb: Mladost.
35. TamisLeMonda, C. S., Baumwell, L., Cristofaro, T. (2012). Parent-child conversations during play. *First Language*, 32 (4), 413-438.
36. Valjan Vukić, V. (2009). Obitelj i škola – temeljni čimbenici socijalizacije. *Magistra ladertina*, 4 (4), 172-178.
37. Vasta, R., M. Haith, M., A. Miller, S. (2005). *Dječja psihologija*. Zagreb: Naklada Slap.
38. Ziv, M., Smadja, M. L., Aram, D. (2012). Mothers' mental-state discourse with preschoolers during storybook reading and wordless storxbook telling. *Early Childhood Research Quarterly*, 28(1), 177 – 186.

Izjava o izvornosti diplomskog rada

Izjavljujem da je moj diplomski rad izvorni rezultat mojeg rada te da se u izradi istoga nisam koristila drugim izvorima osim onih koji su u njemu navedeni.

(vlastoručni potpis studenta)